

INFORMASJON FRA RIKSARKIVAREN

Tema: På utrygg grunn

Klimaspor i arkiva

Tyveri i paléet

Nr	Dato	begrepet	post- stedet	Tilblivende for Værens Vedkommende af (Opfø- rsel om hun (han) var gift, gift, Ekelmann (Bisk- eller Frankill)	Ved giftige Koner: Mandens, ved Døds- Fødrens Navn og Stilling
21	140606			gift fætter, med sin Fætter Johan Lorenzen Kærvi	
22	140606			gift fætter, med sin søster Johanne Sofie Ebbesen Kærvi	
23	140606			gift fætter, med sin søster Johanne Ebbesen Kærvi	
24	140606			gift fætter, med sin søster Ebbesen Kærvi	
25	140606			gift fætter, med sin søster Ebbesen Kærvi	
26	140606			gift fætter, med sin søster Ebbesen Kærvi	
27	140606			gift fætter, med sin søster Ebbesen Kærvi	
28	140606			gift fætter, med sin søster Ebbesen Kærvi	
29	140606			gift fætter, med sin søster Ebbesen Kærvi	
30	140606			gift fætter, med sin søster Ebbesen Kærvi	
31	140606			gift fætter, med sin søster Ebbesen Kærvi	
32	140606			gift fætter, med sin søster Ebbesen Kærvi	
33	140606			gift fætter, med sin søster Ebbesen Kærvi	
34	140606			gift fætter, med sin søster Ebbesen Kærvi	
35	140606			gift fætter, med sin søster Ebbesen Kærvi	
36	140606			gift fætter, med sin søster Ebbesen Kærvi	
37	140606			gift fætter, med sin søster Ebbesen Kærvi	
38	140606			gift fætter, med sin søster Ebbesen Kærvi	
39	140606			gift fætter, med sin søster Ebbesen Kærvi	

[arkiv]magasinet

Arkivmagasinet er Arkivverkets faglige tidsskrift og retter seg mot et bredt, historieinteressert publikum. Arkivmagasinet skal være et orienterende og debattskapende tidsskrift som medvirker til å utbre kunnskap om arkivene egenart og deres viktige rolle i samfunnet. Arkivmagasinet ønsker å stimulere til økt interesse for og bruk av arkivmateriale i Riksarkivet, statsarkivene og Samisk arkiv.

Redaktør

Leif Thingsrud

I redaksjonen

Kari B. Benedictow, Kristin Brattelid, Finn Karlsen, Trond Karlsen, Oddleif Lian, Per Kristian Ottersland, Hege Brit Randsborg, Øyvind Ødegaard og Tor Weidling

Reprofoto

Odd Amundsen, Riksarkivet

Redaksjonens adresse

Riksarkivet, se bakre omslag

Design

Agendum See Design

Prepress og trykk

07 Gruppen AS
ISSN 0801-5449

Bidrag til nr. 3/12 må være i redaksjonen før 25.08.2012.

Løssalg: kr 40
Årsabonnement (3 nr.): kr 100
Offentlige institusjoner, museum o.l.: gratis
Opplag: 2700

Forsidebilde:

Fra Rissa 29.04.1978. Foto: Arne Nielsen.
Original i Riksarkivet (PA-0797 Billedbladet Nå).

Indre omslag:

De fleste av dem som forsvant i Titran-ulykken er ført uten begravelse i lista med døde i kirkeboka for Sletta. Original i Statsarkivet i Trondheim (Frøya: Sletta ministerialbok 1889-1902).

6 Flom, ras og brann

ret foretatt nivålement av bygningens sokkel. Det sist foret
nivålement har ikke vist nogen merkbar synkning av sokkelen.
har - opplyser vedlikeholdschefen - de sprekker som blev g
september 1924 atter åpnet sig. Vedlikeholdschefen vil p
kunne uttale at det ikke kan antas å foreligge nogen far
benyttelse av Johanneskirken. Ved den synkning som alle
funnet er der blitt sådanne forskyvninger i spissbuene
disse har mistet sin effektivitet. Likeså er der ved s
forskjellige forskyvninger (muligens også skjulte) som
lenger kan føle sig trygg eller overta noget ansvar f
skal efter vedlikeholdschefens uttalelse ikke store
for at der ved Johanneskirken kan skje en katastrofe

I anledning av sistnevnte henvendelse

har der på foranledning av Johannes menighet dereft

vergen v
menighet
menighet
stemmig
Frogner
over 190

At jordskjelv ødelegger bygninger hører med til sjeldenhetene her i landet, men Johanneskirken i Oslo fikk nådestøtet etter skjelvet 23.10.1904. Bygningen, som ble oppført i 1873, var i utgangspunktet dårlig fundamentert, og den hadde nettopp vært gjenstand for en større utbedring. Skjelvet, som hadde en styrke på 5.4 på Richters skala, forverret situasjonen. Kirken sank og det dannet seg store sprekker, særlig i spissbuene rundt tårnet. Etter hvert begynte folk å bli redde for at kirken kunne rase sammen.

Rådmannen for III avdeling i Oslo kommune innhentet i 1924 sakkyndige vurderinger som viste at situasjo-

nen var alvorlig, men at den ikke var direkte farlig. Men tilstanden var slik at biskopen påpekte at menigheten "...vegrer seg for å benytte kirken", noe som truet med å oppløse det kirkelige livet i menigheten.

27.05.1927 skrev rådmannen en innstilling til formannskapet der han støttet et forslag om å rive kirken. I et brev til Kirkedepartementet 6. juli samme år påpekte han rett nok at "den fare som kunde tenkes å opstå ved bruk av Johanneskirken måtte være den at der på grunn av svikt i spissbuene kunde tenkes at sten kunne falle ned under gudstjenester, og at dette kunne komme til å medføre panikk på en opskremt menig-

het". Han viste til at det ikke fantes noen uttalelse fra bygningskyndige om at tilstanden var så dårlig at kirken kunne styrte sammen.

Tillatelse til riving ble gitt i kongelig resolusjon 23.12.1927.

Utsnitt av side 3 i en gjenpart av innstillingen av 27.05.1927 fra Rådmannen for III avdeling til Oslo formannskap Jnr. 480/27 om Johanneskirken. Original i Riksarkivet (Kirke- og undervisningsdepartementet, Kontoret for kirke og geistlighet A: prestegjeldsserien eske 256).

Johanneskirken sett fra Pipervika, 1902. Foto: A.B. Wilse. Original i Norsk Folkemuseum.

Fra [red]aksjonen

Det norske landskapet er i endring, ikke bare som direkte konsekvens av menneskelig aktivitet, men også som et resultat av geologiske prosesser og samvirket mellom naturens gang og vår aktivitet. For det meste er endringene så langsomme at “dei gamle fjell i syningom” alltid er “eins å sjå”. Andre ganger er endringene brå og dramatiske. Og når det rammer oss mennesker, kaller vi det naturkatastrofer.

Dette nummeret av Arkivmagasinet handler i liten grad om selve katastrofene, men om de tiltakene som samfunnet har iverksatt, hovedsakelig i etterkant – for å bøte på skadene – men stundom også i forkant – for å forebygge dem, og om de arkivene dette resulterer i. Det mest nærliggende arkivet å gripe til er Statens naturskadefond. Her er Verdalsraset i 1893 den eldste og største saken, men arkivet utgjør mer enn hundre hyllemeter med dokumenter om et utall større og mindre skade- og sikringssaker.

Arkivmagasinet har valgt å la dette sentrale arkivet ligge. Opplysninger finnes i mange andre arkiver også. Det gir oss muligheter til å gå langt tilbake i tid og komme inn på de menneskene som ble rammet av “naturens luner”. Vi runder av temaet med litt om været og kildene til kunnskap om det.

De to siste artiklene er et biprodukt av en mastergradsoppgave som ble levert ved Universitet i Oslo sist høst og en markering av at det stadig skjer omfattende ordningsarbeider i arkivinstitusjonene, slik at nytt materiale blir tilgjengelig for forskning. De siste årene er det brukt betydelige ressurser på ordning av arkivene fra de tyske okkupasjonsorganene. Men mye gjenstår stadig.

Liv Thompson

Fra Rissa 29.04.1978.
Foto: Arne Nielsen.
Original i Riksarkivet
(PA-0797 Billedbladet Nå).

Flom, ras og brann i arkivene

I eldre tid var Etne en fredelig jordbruksbygd i Sunnhordland omgitt av storstilt natur. På en stor slette nær utløpet av Etne-elva ligger gården Gjerde, tilsynelatende i sikker avstand fra enhver form for mulig naturkatastrofe. Men 11. desember 1743 skjedde det utenkelige. Usedvanlig kraftig regn utløste jordras og fikk elver til å gå over sine bredder over hele Vestlandet. En betydelig del av Gjerde og underliggende bruk ble gravd vekk.

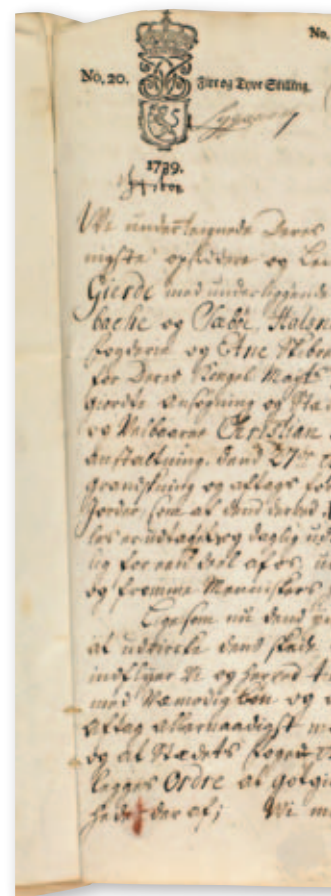
AV TOR WEIDLING, FØRSTEARKIVAR, RIKSARKIVET

Skader som oppstod på grunn av flom, jordras og steinras kunne påføre gårdene varige skader. Dette påvirket ikke bare gårdenes produksjonskapasitet, men også evnen til å betale skatt. De fleste skatter ble beregnet ut fra landskyld eller skatteskyld – leietakst og skattetakst – som var oppgitt i matrikene. En varig skattereduksjon forutsatte at det ble foretatt en avtaksforretning, en reduksjon av skylda. En slik forretning var en omstendelig prosess som krevde kongelig godkjennelse, og som satte tydelige spor i kildene.

En slik prosess startet vanligvis med at de skadelidde skrev en supplikk – søknad – hvor de søkte

om å få skattelettelse. Supplikken gikk gjerne til myndigheter i Norge som kunne gi tillatelse til at det ble satt i gang en formell avtaksforretning. Deretter ble det foretatt et formelt vitneopptak og/eller synsforretning. Synsforretningen ble så sendt via fogd og/eller amtmann til København, ofte fulgt av en ny supplikk som var stilet til Kongen. Fogden eller amtmannen sendte med et eget oversendelsesbrev. I noen tilfeller kunne oversendelsesbrevet nærmest ha form av en betenkning.

I København ble saken først behandlet i ett av renteskriverkontorene i Rentekammeret, så i kammerkanselliet. Rentekammerets innstilling ble lagt

Supplikk til Kongen fra hans "Allerunderdanigste og Allerringeste undersaater og Skatte-Bønder" som sammen med sine fattige kvinner og barn "har nedlagt vores Sved og Arbejde, paa disse gaardepaarter Og nu mangler Brød til vores Syndige Legems ophold". Original i Riksarkivet (Rentekammeret, Bergens distrikt / 2. Sønnafieldske kontor, Kongelige resolusjoner pk. 117 (1734-1739) nr. 8/1739).

fram for kongen, som ga sin resolusjon. Deretter ble resultatet først kommunisert til renteskriverkontoret, som igjen sendte beskjed til fogden. På det følgende skattetinget ble vedtaket lest for tingallmuen. Og så måtte fogden dokumentere skattereduksjonen i sine regnskaper.

De mest interessante opplysningene om naturens herjinger og skader på gård og grunn vil man finne i supplikkene og den formelle avtaksforretningen, eventuelt også i oversendelsesbrevene. Ved siden av dette vil man kunne finne ulike dokumenter som bevitner at avtaksforretningen har gått riktig for seg og at skatter og avgifter har blitt beregnet og betalt ut fra redusert skyld.

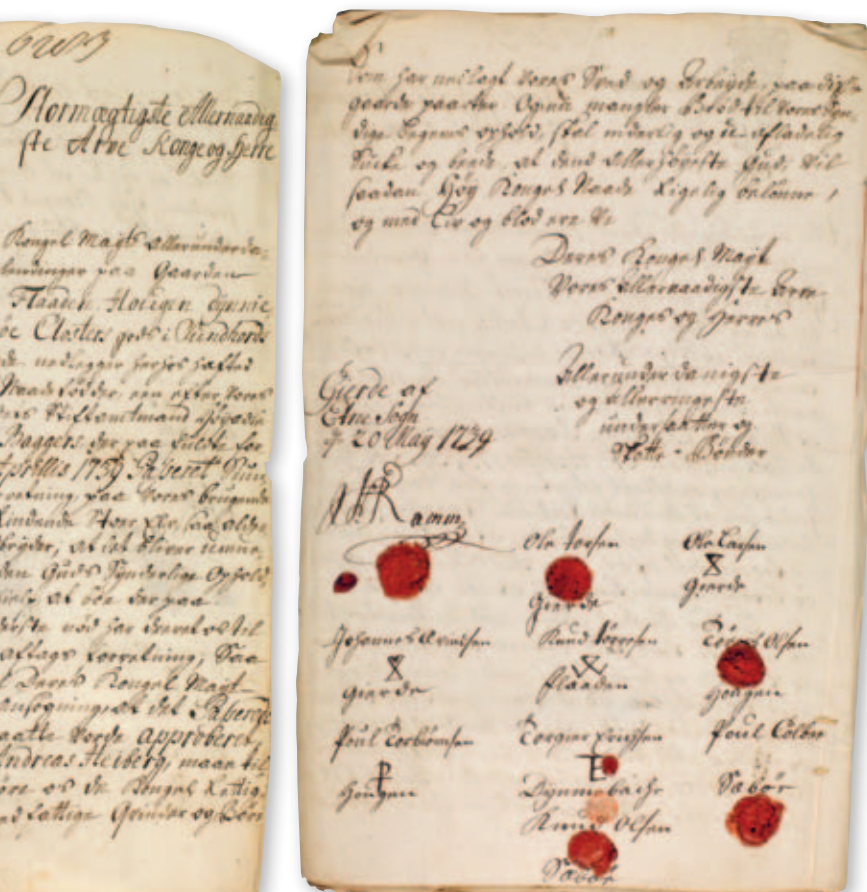
Elva tar Gjerde

En viktig del av dokumentasjonen etter skadene på gården Gjerde i 1743 finner vi i en særlig del av Rentekammerarkivet. I *Realistisk ordnet avdeling, Matrikkelvesen* finnes det to pakker med dokumenter som vedrører skader etter regnværet i desember 1743. Her ligger dokumentasjon om avtaksforretninger på hele 171 gårder fra Ryfylke i sør til Sunnmøre i nord. Først i mappa for Sunnhordland og Hardanger ligger ett oversendelsesbrev datert 9. februar 1745 fra fogden Andreas Heiberg og en oversikt som var utarbeidet i Rentekammeret over alle skadesakene i fogderiet. Mesteparten av mappa består imidlertid av dokumenter fra hver enkeltsak. Fra Gjerde finner vi en supplikk til Kongen datert 12. august 1744 og det formelle avtaksdokumentet. Det siste ble utstedt på bygdetinget av sorenskriveren og lagretten 29. april 1744. Avtaksdokumentet inneholder både en avskrift av bøndenes supplikk til stiftamtmann Møinichen i Bergen fra 28. desember 1743, og av stiftamtmannens resolusjon 10. januar 1744 om at en formell avtaksforretning skulle innledes. Deretter følger selve skadebeskrivelsen med vitneopptak.

Matrikkel

En matrikkel er et offentlig register over grunneiendom. De fleste skatter og avgifter skulle beregnes ut fra skatteskylda, det vil si en takst som var oppgitt i matrikkelen.

På 1700-tallet var skylda oppgitt i ulike vareslag – på Vestlandet vanligvis i smør. En laup smør skulle veie ca. 15,4 kilo. Laupen ble delt inn i tre bismerpund eller 72 merker. I matriklene finner man også opplysninger om landskyld – den leia som gården skulle gå for hvis den ble leid bort. I noen tilfeller var landskyld og skatteskyld identiske, men ofte var det noe forskjell mellom de to takstene.

Saken er også dokumentert andre steder i Rentekammerarkivet. Dokumentene som Heiberg sendte inn i februar 1745 ble mottatt i Bergen stifts kontor. I dette kontoret ble de innkomne brevene registrert i journalen, og senere ble utgående brev innført i kopiboka.

Mer interessant er nok dokumentasjonen som vi finner i arkivet etter Rentekammerets sentrale sekretariat – kammerkanselliet. Her fikk sakene en overordnet behandling før drøfting i kollegiet og møtet med kongen. Saker som skulle til kammerkollegiet ble på denne tiden registrert i den såkalte ekstrakt-memorialprotokollen. Her ble hovedinn-

holdet i supplikkene ført inn sammen med opplysninger om den videre saksgangen. Den viktigste dokumentasjonen vedrørende kammerkollegiets behandling av saken finnes imidlertid i de såkalte Relasjons- og resolusjonsprotokollene. Her er både kammerkollegiets originale innstilling og den originale kongelige resolusjonen. Avtaksforretningene fra alle de 171 gårdene var her slått sammen. Rentekammeret hadde brukt lang tid på behandlingen av denne omfattende saken. Det var først i 1747 at den ble lagt fram for Kongen til resolusjon.

For brukerne er som regel fogderegnskapene den beste inngangen til avtaksforretningene.

Kart over Nes prestegård. Ved jordfallet i 1725 ble begge Ullanhaug-gårdene lagt øde. Et stort område hadde rast ut i Glomma rett ovenfor der elva møter Vormå. Original i Riksarkivet (NRA, Kart- og tegnings-samlingen RK 312).

Fogden i Sunnhordland og Hardanger førte hvert år inn opplysninger om forandringer i skatteskylde i regnskapene sine. Innførselene i regnskapet måtte dokumenteres i særskilte vedlegg. Fogd Heiberg skrev hvert år en samlet oversikt over alle forandringer i matrikkelskylda for hele fogderiet. Den gir en historisk framstilling med opplysninger om avtaksforretninger helt tilbake fra omkring 1720. Videre finnes det særskilte vedlegg som bare omhandler avtaksforretninger fra 1743/1747.

Synsforretningen var en rettslig handling. Det var ikke uvanlig at slike synsforretninger ble innført i tingboka, eller etter hvert i ekstrarettsprotokollene i sorenskriverarkivene. Også tinglesingen av ulike dokumenter kan være notert i tingboka. Opplysninger om fogdens og stiftamtmannens befattning med avtakssaker kan finnes i deres embetsarkiver – i den grad disse er bevart.

Uværet i 1743 var ikke eneste gang Gjerde hadde vært utsatt for naturkreftenes spill. Den forrige avtaksforretningen hadde vært så sent som i 1739. Bakgrunnen da var ikke en enkelthendelse, men den kontinuerlige erosjonen som elva påførte åker og eng.

I hovedsak er dokumentasjonen på avtaksforretningen i 1739 den samme som skissert ovenfor. En forskjell er at man ennå ikke hadde begynt å føre journal i Rentekammeret. Men den viktigste forskjellen gjelder arkivering av supplikken fra oppsitterne. I dette tilfellet ble den lagt i en egen serie med dokumenter i renteskriverkontorets arkiv – Kongelige resolusjoner. Slik ble dokumentene i de aller fleste avtaksforretninger arkivert. Det var bare dokumenter i noen få særskilt omfattende saker, slik som etter regnværet på Vestlandet i 1743 og etter Storofsen i 1789, som ble skilt ut til den realistisk ordnede avdelingen.

Det brenner på Bortveit

I avtaksforretningene finner vi mye dokumentasjon på flom, jordskred og steinras. Også andre typer naturkatastrofer kunne føre til alvorlige skader på gårder. Men vanligvis førte ikke snøskred og skogbranner til varig reduksjon av produksjonskapasitet og skatteevne. Slike skader kunne imidlertid gi grunnlag for mer kortvarige skattereduksjoner. Da var saksgangen annerledes, noe som også påvirket dokumentproduksjonen og arkiveringen.

Det er ingen kjente saker om skattelette etter snøskred eller skogbrann fra Sunnhordland. Derimot finner man jevnlig saker om skattefritak etter husbranner. Siden saksgangen burde være den samme, så kan vi bruke disse som eksempel.

Også ved brann starter saken med supplikk fra den skadelidende og synfaring med opptak av vitnemål som sendes inn til Rentekammeret. Åtte dager etter takksigelsesfesten i 1747 hadde det brent på Bortveit i Føyno skipreide og mange av husene hadde blitt lagt i aske. Da oppsitterne på Bortveit, Ingvald Reinertsen og Baltzar Halvorsen, møtte for lagretten, ga de en kort redegjørelse for forholdene. Men hoveddelen av tingsvitnet består av forklaringene til to vitner. En av disse var Torstein Olsen Nordhuglo som fortalte at han satt i stua på gården sin da et barn kom løpende inn og sa at det brant i husene på Bortveit. Torstein og åtte andre personer tok da en båt og rodde over dit. Da de kom fram, sto alle husene i brann. Elleve hus ble lagt i aske, og de måtte rive ett par hus for å klare å redde fehuset, sauefjøset, høyladen og kornladen.

I denne og tilsvarende saker, skjedde det bare en forenklet saksbehandling i Kammerkanselliet. I stedet for å legge saken fram for kongen, ble det utstedt et reskript hvor det ble henvist til skatteforordningene og gitt beskjed om at de skadelidende skulle innvilges skattelette i henhold til bestemmelsene her. Reskriptet ble så sendt til fogden i Sunnhordland.

De fleste dokumenter i denne og tilsvarende saker fra Sunnhordland og Hardanger ligger som vedlegg til fogderegnskapet. Her finner vi blant annet brevet fra Rentekammeret til fogden og tingsvitner fra hver enkelt skadesak.

I arkivet etter renteskriverkontoret finner vi ytterligere opplysninger. Det rutinemessige i saksbehandling ser man av journalen, hvor det framkommer at dokumentene fra Norge ankom 18. august 1747, og at svarbrevet ble ekspedert 26. august. Renteskriverkontoret beholdt supplikken. Siden saken ikke var behandlet på høyere nivå, var det naturlig at supplikken ble arkivert blant renteskriverkontorets journalsaker.

Gården ble halvert

Som vi ser, vil man kunne finne en ganske omfattende dokumentasjon på avtaksforretninger og skattefritak fra midten av 1700-tallet og fram til 1814. Lenger bakover i tid vil dokumentasjonen normalt være mindre omfattende. Den kan da

bestå av et enkelt tingsvitne som ligger ved et skatteregnskap. Regnskapsvedlegg fra før midten av 1600-tallet er vanligvis ikke bevart.

Naturens krefter kan være svært ødeleggende, og noen steder slår de til på samme sted gang på gang. Dette ble reflektert i 1700-tallets matrikler og skattelister.

Hvordan gikk det så med skylda av Gjerde?

I matrikkelen 1665 hadde gården fått en skatteskyld på hele 21 lauper 1 bismerpund smør. Omkring 1720 hadde skatteskylda blitt redusert med 1 laup 1 bismerpund. I 1735 hadde bruket Skjensvoll blitt redusert med 6 merker smør. Men den virkelig store reduksjonen var i 1739. Da ble gården skrevet ned med 6 laup 2 bismerpund. Reduksjonen i 1747 var på 3 laup, 1 bismerpund og 6 merker. I løpet av et kvart århundre ble skatteskylda redusert med 11,5 lauper smør. Mindre enn halvparten av den opprinnelige skylda var tilbake.

Spredte kilder

Avtaksforretningene og skattefritakene er uten sammenligning den beste og mest omfattende dokumentasjonen vi har når det gjelder skader som naturkatastrofer påførte jordvei og bygninger. Hva vi ellers kan finne er ganske tilfeldig, og det er ikke mulig å gi annet enn spredte eksempler.

I matriklene fra 1723 finnes det enkelte steder merknader om at gårdene kan være utsatt for fjellras eller snøras. Dette

er omtaler av en generell fare, ikke en beskrivelse av konkrete ras.

Fra 1789 til 1814 var Peder Anker generalveiintendant for Akershus stift. Han skulle føre tilsyn med anlegg og vedlikehold av veier og bruer. Blant de innkomne brevene i embetsarkivet finnes det en plan fra 1790 for istandsettelse av veiene etter Storofsen i 1789 og diverse brev og bilag fra 1795–1796 om jordskred i Vorma. I Riksarkivets Kart-

og tegningssamling finnes det noen få kart over jordfall. Fra eldre tid kan nevnes kart over jordfallet ved Nes prestegård natten til 21. september 1725.

I Riksarkivets privatarkiv 273 – Sigfred Riksen finnes det et register over avtaksforretninger for hele landet fra perioden 1688–1813. Registeret er trolig ikke komplett. Arkivet inneholder også avskrifter, til dels i utdrag, av avtaksforretninger.

Skredulykkene i Loen

To ganger i løpet av 1900-tallets første halvdel ble beboerne innerst i Lodalen i Nordfjord rammet av steinskred som forandret tilværelsen for dem. Det siste skredet, som også var det største, sørget for at dalen i stor grad aldri igjen ble et permanent oppholdssted for folk.

AV KRISTIAN STRØMME, RÅDGIVER, STATSARKIVET I BERGEN

Lodalen ligger et par kilometer øst fra tettstedet Loen. Her inne lå gårdene Bødal og Nesdal, som hadde flat og fin dyrkbar jord helt nede i vannkanten. På vestsiden av Loenvatnet, høyt over Nesdal, ligger Ravnefjellet med sine 1493 meter. Det var Ravnefjellet det raste fra både i 1905 og 1936. Mindre ras og steinsprang var vanlig fra dette fjellet og andre nærliggende fjellsider, så beboerne i Lodalen var klar over hvilke farer som lurte langt oppe i den steile fjellveggen. I 1893 tok et ras i Kjenndalen, som er i forlengelsen av Lodalen, livet av syv hester. I 1896 gikk tre menneskeliv tapt i et ras samme sted. De som eide grunnen og jorden i Lodalen hadde ikke en reell mulighet til å vurdere flytting siden levebrødet var festet til stedet. Uvissheten om når neste ras ville ramme dem, var derfor noe de måtte leve med.

Raset i 1905

Det første store skredet som tok flere menneskeliv kom 15. januar 1905. På gårdene Bødal og Nesdal hadde nok folk flest gått til sengs da fjellet begynte å

buldre en gang mellom klokken 23 og midnatt. En gigantisk steinblokk med tilhørende løsmasser slapp taket fra fjellsiden og raste ned i Loenvatnet som så reiste seg opp i en bølge med høyde på 40 meter og skylte 3-400 meter innover land. Totalt seksti mennesker omkom. Kun ni av dem ble funnet blant ruinene. De fleste fikk sin grav i Loenvatnet.

Utover de seksti personene som omkom, ble det også anslått materielle skader fra 100–200 000 kroner. Blant disse verdiene var det registrert 68 bygninger, 13 naust, 50 båter, 97 storfe, 123 sauer, 33 geiter, 20 bukker, 16 griser og 9 hester. Det var med andre ord en forferdelig situasjon for de gjenlevende. Tapte menneskeliv kan ikke erstattes, men det var nok heller ikke lett for de gjenlevende å forestille seg hvordan de i det hele tatt skulle kunne leve og drive videre, når hele eksistensgrunnlaget bokstavelig talt var vasket vekk.

Nyheten om raset spredte seg fort rundt om i landet gjennom avisene, og det tok ikke lang tid

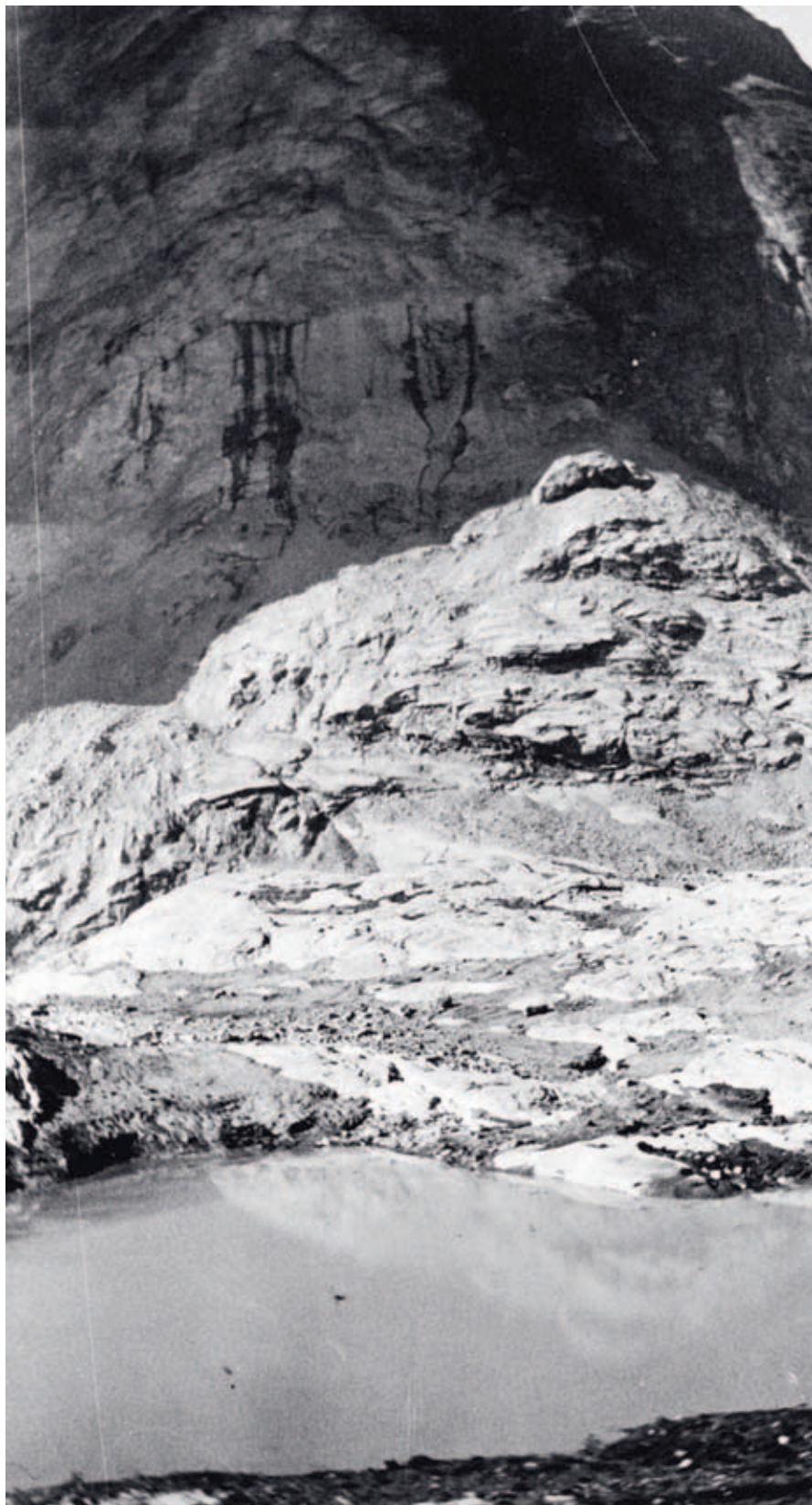
Skredet i 1936, fotografert fra østsiden av Loenvatnet.
Foto: Kåre Andreassen. Original i Sogn og Fjordane Fylkesmuseum (SFFF-2002006.266921).

før støtteerklæringer og penger begynte å komme inn til amtmannen i Nordre Bergenhus amt. Gavene kom ikke bare fra naboer og nærliggende områder. Det største enkeltbidraget til innsamlingen kom fra kongehuset, ved sjefen for Hofforvaltningen, Fr. Rustad. Etter kongens ønske skulle 5000 kroner fordeles på beste måte ”*efter Raadførsel med lokalkjendte Mænd.*”

Nyheten om raset i Lodalen spredte seg også internasjonalt, og gaver kom fra både det nære og fjerne utland. Gavebrevene varierte fra korte og konsise meldinger om overført beløp, til utfyllende brev ladet med følelser. Følgende brev fra advokat Olav Rove i USA beskriver følelsene godt:

”De Forulykkede har herværende Landsmænds varmeste Sympati og det var alle Bidragsyderne en Glæde at kunne gjøre lidt for at lindre Nøden i dette Tilfælde. Skulde det komme til det, at Norge og Nordmændene virkelig skulde trænge Hjelp,

Rasstedet ved sørenden av Loenvatnet, 1936. Massene løsnet i fjellsida oppe til venstre og ligger som et lyst felt midt på bildet. Ukjent fotograf. Original i Sogn og Fjordane Fylkesmuseum (SFFF-1995064.0217).

Rasert gårdsbruk i Loen, antakelig Nesdal, etter skredet i 1936. Ukjent fotograf. Original hos Andr. M. Riise. Kopi i Sogn og Fjordane Fylkesmuseum (SFFF-1995064.0222).

kan man være overbevist om, at der er Tusinder av Landsmænd her i Amerika, som er rede og villige til at tage de tungeste Løft og gjøre de største Opofrelser for Fædrelandets Ære og Fremtid.”

Til å forvalte og administrere de økonomiske bidragene ble det nedsatt en komité. Ut fra skjønnsmessige vurderinger, basert på de synlige og dokumenterte skadene samt appeller fra de skadelidende, skulle komiteen fordele pengene på best mulig måte. Skadenes økonomiske omfang var beregnet til mellom 100 000 og 200 000 kroner. Når komiteen så totalt fikk inn 27 000 kroner, kan vi tenke oss at de ikke hadde noen enkel oppgave med å fordele pengene på en måte som sørget like bra for alle dem som hadde tapt familie, gård og grunn.

Hva var så årsaken til denne forferdelige ulykken? Og hva kunne man gjøre for å unngå at det skulle skje igjen? Beboerne i Lodalen hadde flere ganger tidligere fått kjenne fjellsidene lunefulle temperament, men på ingen måte i denne størrelsesordenen. Omfanget av raset i 1905 var så stort at man virkelig nå måtte spørre seg om det var mulig å bli boende i denne dalen.

Fra begravelsen etter Lodalsulykken i 1936. Foto: Kåre Andreassen. Original i Sogn og Fjordane Fylkesmuseum (SFFF-2002006.266892).

Dr. Hans Reusch ved Norges geologiske undersøkelse reiste til Loen sommeren 1906 for å foreta en undersøkelse av Ravnefjellet, vurdere hva som hadde forårsaket raset samt vurdere risikoen for fortsatt drift og bosetning. Dr. Reuschs vurdering var at det ikke var den store steinblokken som var årsaken til kjempebølgen, men alle løsmassene som løsnet samtidig med den store steinen. Steinblokken var i seg selv stor nok, 50 000 kubikkmeter ble den beregnet til. Løsmassenes omfang ble beregnet til nærmere 300 000 kubikkmeter. Dr. Reusch skrev følgende:

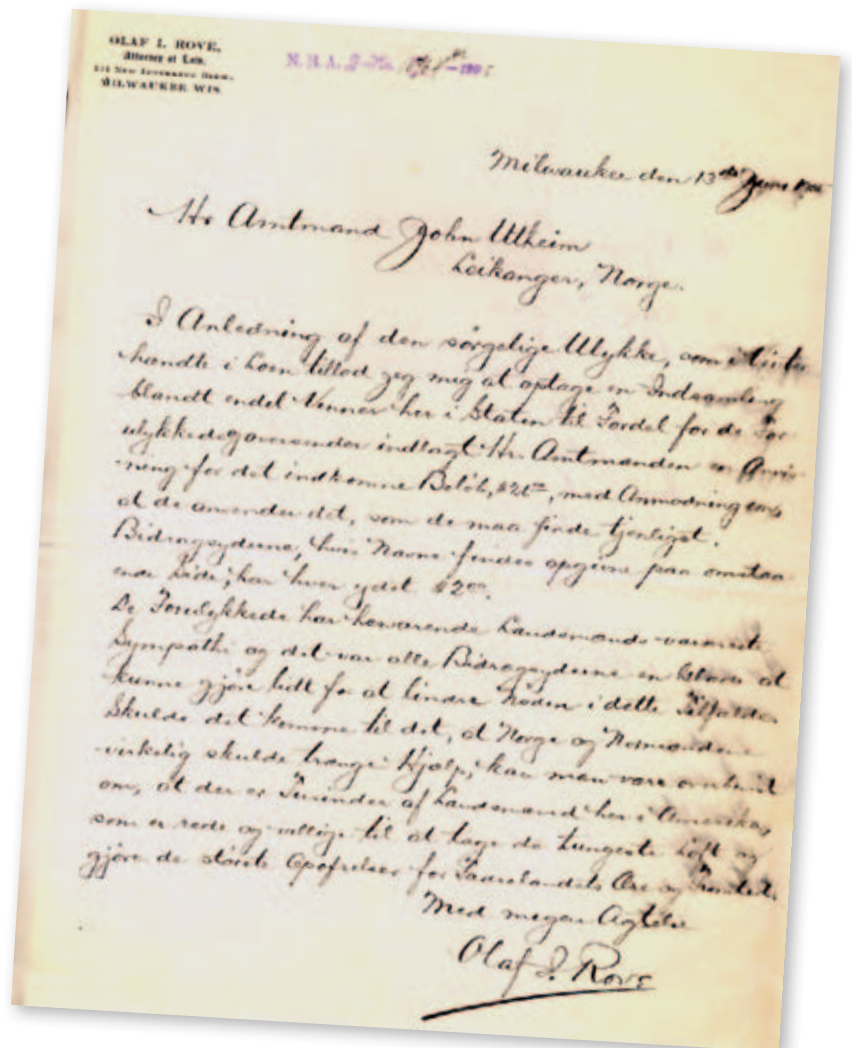
”Hvad angaar Foranstaltninger til Sikring mod videre Katastrofer gjælder det at vi staar overfor Naturforhold af store Dimensioner og at Katastrofer af her omhandlede Art indledes ved særdeles langsomt virkende Naturkræfters Arbeide; Morænemasserne paa Ravnefjelds steile Fod har jo kunnet ligge der fra Urtiden af i Aartusinder, indtil de i et ulykkeligt Øieblikk settes i Bevægelse uden forutgaende Varsel. Ingen havde kunnet forutsige tidspunktet for Udglidningen, og ingen menneskelig Magt kunde have hindret den.”

Dr. Reusch introduserte et mulig preventivt tiltak: å kunstig fremstille mindre skred for å bygge opp fjellsiden og redusere hellingen, og dermed gjøre den mindre truende. Videre anbefalte han ingen å flytte tilbake til de mest forulykkede gårdene, spesielt Ytre Nesdal og deler av Bødal. Tomter høyere enn det bølgen nådde anså han som sikre. Det tok heller ikke lang tid før de første menneskene kom tilbake og startet gjenoppbyggingen.

Raset i 1936

Klokken fem om morgenen den 13. september 1936, raknet Ravnefjellet nok en gang, og det i et mye større omfang enn 1905. Bødal og Nesdal var bygget opp igjen etter forrige ras, og beboelsen var flyttet lenger opp i høyden, da som preventivt tiltak mot skade fra nye ras. Men massene løsnet denne gangen mye høyere oppe enn i 1905, så i tillegg til at steinmengden var større i omfang, økte hastigheten og den totale effekten ytterligere. Bølgen skal ha vært nesten dobbelt så høy som forrige gang, omkring 70 meter. 74 menneskelig gikk tapt. Et nytt stort skred gjorde vondt til verred den 11. november samme år, men heldigvis uten tap av menneskelig. Det innsamlede beløp etter raset i 1936 passerte 600 000 kroner, og det var i samme størrelsesorden som de beregnede skader.

Som etter forrige ras i 1905, ønsket de gjenlevende å bygge opp igjen raskest mulig og på best mulig måte komme tilbake til hverdagen. Sikring og tiltak hadde vært diskutert tidligere, men etter press fra beboerne ble det nå iverksatt en prosess for å få gjennomført disse tiltakene. Noen år før 1936 hadde beboerne innerst i dalen satt frem ønsker om å senke Loenvatnet. Men denne senkingen ble aldri gjennomført; argumenter som utrasning langs vannet, tap av fallhøyde på elven og verditap knyttet til fiskeretten talte imot. Etter raset i 1936 kom spørsmålet derfor opp igjen, og Norges Vassdrags- og Elektrisitetsvesen utredet mulighetene. Etter en nøye vurdering, kom man frem til at en senkning ikke ville gi noen garanti mot en ny flod-

bølge. Det var risikoer og ulemper ved en endring av vannstanden, og disse argumentene veide tungt. I 1937 ble det derfor bestemt at senkning ikke var aktuelt.

Raset hadde også ødelagt de tidligere forbygningene som var gjort rundt Bødalselven, slik at den nå rant fritt og ødela innmarken og jordområdene langs vannkanten. Fylkeskommunen ønsket derfor regulering av elven og andre sikringstiltak for både Bødal og Nesdal. I et brev til fylkesmannen fra hovedstyret i Vassdrags- og Elektrisitetsvesenet ble følgende konkludert i 1941:

”Så vidt en vet gjelder spørsmålet en av de eendommer som etter den siste Loen-ulykke fikk en sådan erstatning av innsamlede midler at eien-

Brev med innsamlede bidrag til de etterlatte etter ulykken i 1905 fra Olaf Rove i Milwaukee. Original i Statsarkivet i Bergen (Fylkesmannen i Sogn og Fjordane: Naturskadar Xd4).

Loenvannets utløp på kart fra 1935 i forbindelse med utredning av senkning av vannet. Original i Riksarkivet (NVE, Vassdragsavd. Gc 183).

dommen skulle fraflyttes på grunn av ytterligere fare for utrasning fra Ravnefjellet. Under disse omstendigheter kan det neppe være regningsvarende å nytte statsmidler til beskyttelsesarbeider i Bødalselva.”

Ettertiden

Nesdal ble fraflyttet etter raset, men benyttes fortsatt som sommerbolig for etterkommerne av folkene på gården der. Bødal ble også i stor grad fraflyttet, men ett ektepar flyttet tilbake allerede året etter raset, og fikk senere selskap av en sønn og hans familie.

Selv om faren for ras i Lodalen fortsatt er stor, blomstrer dalen i sommersesongen med tilreisende som tar seg en båttur på Loenvatnet, legger seg til på en campingplass i dalen, eller reiser opp mot Kjenndalsbreen. Det siste store raset kom i 1950 og var like stort som i 1936. Men skadene var mindre enn tidligere, mye på grunn av at løsmassene fra de tidligere skredene hadde redusert dybden i Loenvatnet, og dermed redusert vannmengden og den potensielle høyden på en flodbølge. Bebyggelsen var på det tidspunktet også kommet mye høyere opp enn tidligere.

Kilder

A-3710 Fylkesmannen i Sogn & Fjordane: *Naturskadar* Xd4. Statsarkivet i Bergen

S-5417 NVE Vassdragsavd: Gc183, mappe A.2529. *Senking av Loenvatnet*. Riksarkivet

Aftenposten 14.–19. september 1936, 12. september 1986, 5. september 2004.

Raset på Bekkelaget

Et barndomsminne levendegjort gjennom arkivene

I oktober 1953 var jeg snart fire år og bodde med mor og far og to eldre søsken på nedre Bekkelaget, et villaområde sørøst i Oslo. Onsdag 7. oktober var i utgangspunktet en helt vanlig morgen, men jeg husker at den ble avbrutt av hylende sirener og en opphisset stemning. Mine søsken slapp å gå på skolen, det var stor oppstandelse og mye snakk. Det var gått et ras!

AV ELLEN ELSTER MARTOL, RÅDGIVER, RIKSARKIVET

Bare 500 meter nord for huset vårt var jernbanelinjen og Mosseveien rast ut denne morgenen. I tillegg til katastrofestemningen husker jeg også historien om toget sørfra som klarte å stoppe akkurat på kanten, og om bussen som veltet utfor. I bussen – som heldigvis ikke var vår lokalbuss med mulige kjente – var flere blitt drept. Jeg husker også at da mor og jeg skulle gå i butikken, måtte vi gå en omvei langs smale veier med mange biler, og jeg husker synet av et skjevt hus og oppsprukket og buklete asfalt. Ellers er det vanskelig å si hva jeg virkelig husker, ”raset” ble et begrep og et tidsskille, en del av Bekkelagsbefolkningens kollektive minne, til tider vekket til live i samtale og gjennom fotografier. Hva som egentlig skjedde den morgenen har jeg nok hatt et diffust inntrykk av, men det har jeg nå fått rettet opp ved å ta en titt i arkivene.

I arkivet etter Jernbanekontoret i Samferdselsdepartementet fant jeg to esker med materiale om raset på Bekkelaget, og i en av dem ligger en fullstendig rapport fra Norges geotekniske institutt. Den inneholder en detaljert redegjørelse for hendelsesforløpet med kart, vitneutsagn og fotografier, samt en ditto gjennomgang av grunnforholdene, og den ender med en konklusjon om årsaken til raset.

Veien forsvant foran dem

Det viser seg at raset gikk klokken 07.37 om morgenen, og at det var svært kortvarig; det var over på under et halvt minutt. Selve skredet skjedde ved at vei- og jernbanefyllingen på en 100 meter lang strekning plutselig sank inn mot fjellsiden, mens massene under ble presset utover som et bølgende teppe. Nedre Bekkelaget skole lå på en fjellrygg

Foto i rapporten fra Norges Geotekniske Institutt. Bildet er tatt nordover Mosseveien. Fotografen har stått omtrent der det i dag ligger en bensinstasjon. Original i Riksarkivet (Samferdselsdept., Jernbanektr. Ef 0294).

akkurat i utkanten av rasområdet, og det var nok mange som var glade for at raset ikke gikk en time senere da barna var på vei til skolen.

I rapporten er det lagt ved et kart som viser hvor de forskjellige aktørene i området befant seg i rasøyeblikket, og det er redegjort for deres opplevelser av raset. Det er dramatiske historier som stiger

frem. Oppe ved jernbanens hvilehytte så banefor-
mann Bjarne Kristoffersen at vei- og jernbanefyl-
lingen begynte å bevege seg. Han visste at det var
ventet et lokaltog på vei inn mot byen, og han løp
mot det, først på ytre, så på indre spor – fordi det
ytre hadde rast ut – for å få stoppet toget. Togfø-
ren hadde imidlertid sett at det røk i området og at
signallysene var slukket, så han hadde bremsset ned

og klarte å stoppe toget tyve-tredve meter fra raskanten. I toget var det 250 passasjerer, og en av dem døde senere av sjokket.

På Mosseveien var det denne morgenen fem biler, en buss og to syklistene innenfor rasområdet. Det er nesten litt rørende når man tenker på antall biler på samme strekning i morgenerushet i dag. Bilistene og syklistene hadde nokså likeartede forklaringer. Plutselig så de at veien begynte å bølge og sprekke opp, og de fikk stoppet, kommet seg ut og klatret eller løpt i sikkerhet. En av syklistene syklet for livet mens veien brast bak ham. Verre var det med bussen fra Drøbak, den stupte utfor og ble stående med fronten ned. Sjåføren fortalte at han hadde sett hvordan forstøtningsmuren mot jernbanen var begynt å bølge, og han hadde først trodd det var noe feil med synet hans. Deretter oppfattet han det som om muren ville velte ut, så han bremsset og svingte unna mot venstre – og forsvant rett utfor raskanten som oppsto der og da. I bussen ble fire personer drept av store steiner som raste ut av muren og falt inn i bussen.

Det var også hus i området som ble rammet. Det gikk særlig ut over en stor trevilla i Ormsundveien, men uten at liv gikk tapt. Kuriøst nok ble et stort drivhus nær skolen flyttet 18 meter uten at en rute ble knust, og en bjerkeallé ble forskjøvet mange meter. Men trærne sto fortsatt på linje. Det var fordi de sto på et stort terrengflak som ble forflyttet med en svakt dreierende bevegelse, mens andre steder ble terrenget krøllet sammen.

Symbolet ytterst til høyre er en QR-kode. Koden kobler Arkivmagasinet til nettet ved hjelp av mobiltelefon. Har du en såkalt "smart-telefon" (iPhone, Android el.), kan du laste ned en "app" (forkortelse for applikasjon) og skanne koden. Ett eksempel på en slik app er "i-nigma barcode

Bygget på leirgrunn

Mosseveien og Østfoldbanen var hovedårene sørover til Europa, med stor trafikk og betydning, og det var viktig å holde forbindelsen åpen. Den første måneden ble biltrafikken omdirigert til mindre veier på Bekkelagshøgda, mens NSB fikk opp et enkeltspor på jernbanen allerede 24. oktober.

I årene etter raset kom det mange endringer på Bekkelaget: toget ble ført i tunnel og den gamle stasjonen nedlagt og revet, Mosseveien ble utvidet og et renseanlegg erstattet vakre villaer. Det har nok vært en tendens hos lokalbefolkningen til å legge skylden for dette på raset, så det er interessant å lese i rapporten at disse endringene allerede var planlagt.

Når det gjelder årsaken til raset, konkluderer rapporten med at det skyldtes flere faktorer. Stabiliteten i den underliggende leiren var gjennom århundrer blitt redusert ved at det opprinnelige saltinnholdet var vasket ut, samtidig som området de siste årene hadde vært utsatt for en økende belastning, blant annet med fyllingsarbeider og grøftegraving. Det er interessant å se av bildene at rasdagen var en solfylt høstdag, og rapporten påpeker at det heller ikke hadde vært påfallende mye nedbør tidligere på høsten. I våre dager er vi blitt så vant til at ras blir utløst av ekstremvær, men det var altså andre årsaker som lå til grunn for raset på Bekkelaget. Og det har jeg nå fått vite ved å gå til arkivene.

Kilde

Samferdselsdepartementet,
Jernbanekontoret,
sakarkiv, eske 294
(RA/S-3874/E/Ef/Lo294)

reader". Etter å ha åpnet appen på telefonen din, holder du telefonen mot koden i bladet. En nettside vil da åpne seg automatisk på telefonen din. I dette tilfellet går QR-koden til Riksarkivets album på Flickr, "Ukas bilde", der du bl.a. finner Ellen Elster Martols bilde.

Kampen mot vatnet

Høyanger har vore åstad for ei rekke flaumar som har ført til skade på jordbruksland og bygningar. Gjennom tidene har det difor blitt bygd mange flaumvern langs Daleelva, som går gjennom sentrum i bygda. Opplysningar om dette finn ein i arkivet etter Noregs Vassdrags- og energidirektorat, Vassdragsavdelinga.

AV LEIF THINGSRUD, ARKIVAR, RIKSARKIVET

Det eldste dokumentet i arkivmappa om Daleelva er ei gamal avskrift av korrespondanse frå 1882. Det tek til med eit skjønn frå januar det året over den flaumskaden som råka garden Øvre Dale tredje joledag året før. Seksten og eit kvart mål “godt dyrket jord” vart fullstendig øydelagd og tre og eit halvt mål “belagt med Grus og Sten“. Oppsitjarane bad da ordføraren om hjelp til å søke økonomisk stønad frå skredfondet for å få på plass eit vern mot elva.

I april kom amtsingeniøren på vitjing. Han kom med framlegg om å byggje to større støttemurar om lag ein kilometer ovafor gardstuna, den eine 220 alen lang, den andre 260 alen lang. Det tilsvaerar 138 og 163 meter. Søknaden om bidrag gjekk så frå amtmannen til Kanaldirektoratet, og av seinare avskrifter kan vi sjå at arbeida vart utførde i åra 1885 og 1886. Finansiering kom i form av bidrag frå statskassa, ikkje frå skredfondet. I tillegg til dei to tilrådde murane, blei det òg bygd ein tredje nede ved garden.

I arkivmappa ligg òg nokre brev og avskrifter av brev mellom dei ovannemnte og Finans- og Indredepartementet. Eit brev frå amtsingeniøren til amtet frå juli 1883 inneheld detaljerte skildringar av anlegget. Eit anna brev mellom dei same frå august 1884 fortel at oppsitjarane året før hadde brote mykje stein til anlegget, men ikkje fått transportert den, då det ikkje hadde vore snø eller is der den siste vinteren. Utan vinterføre ville transportkostnadene bli mangedobla, så ein fekk vente til neste vinter.

“Forlængst totalt nedrevet av elven“

Neste storflaum kom i 1906. Då vart det bygd ei 220 meters forbygging lenger ned i dalen, ved Nedre Dale. Men det skal òg ha vore flaum i 1896, 1909 og 1912. Sakte men sikkert vart forbyggingane frå 1880-talet rive ned.

Etter ein ny stor flaum 18. oktober 1913 skreiv avdelingsingeniør Anker i Vassdragsvesenet ein rapport til direktøren der. Her heiter det at to av

dei gamle flaumverna var “forlængst totalt nedrevet av elven”, men at så mykje var endra sida 1880-åra at nye flaumvern på dei same stadene berre “ville beskytte ca. 10 maal utmark, en sætervei samt nogen flomløp, som i store flommer fører vand langs øvre ende av indmarken og tilbake til elven” og at “nogen større fare for gaardens indmark er ikke forhaanden, med mindre disse flomløp senere skulle gaa over til at bli hovedløp.” Grunneigarane kunne stadfeste dette, men då stølsvegen var viktig for dei, bad dei om at det vart ført opp varige flaumvern. Det vart sendt brev att og fram og halde fleire synfaringar, men noko meir skjedde ikkje før etter krigen.

Store flaumvern hindra ikkje store flaumskadar

Mellom Dale-gardane og tettstaden, to kilometer frå Øvre Dale, vart 1,3 kilometer av elva kanalisert i åra 1945 til 1960. Det var kommunen som sto for dette arbeidet, etter ein plan utarbeidd av vass-

dragsvesenet. Og ved Øvre Dale blei flaumvernet forsterka i 1954. Men det hindra ikkje vatnet i å skape nye problem.

22. oktober 1956 kom neste skadeflaum, der ei bru nede i tettstaden vart teken og vatnet strøymde inn i kjellarar. Og 2. november 1971 kom ein enda større flaum. Skadane i sentrumsområdet var omfattande, og flatene lenger opp i dalen blei lig-gande under vatn. Vegen til Dale-gardane blei øydelagd, og vatnet sto opp etter husveggane på bustadfeltet på Nedre Dale. Mykje av innmarka blei òg øydelagd då vatnet strøymde over alle flaumverna.

Nye store planar for flaumvern langs Daleelva blei utarbeidd etter desse flaumane. Ved Øvre Dale kom ein plan i 1957 om ei 1100 meters forbygging frå Øvre Dale til kanalen, men berre ei mindre for-lenging oppover dalen vart realisert i 1962. Etter

Eksisterande og planlagde forbyggingar ved Dale-gardane i 1957 er teikna inn på det økonomiske kartet frå 1951. Original i Riksarkivet (NVE, Vassdragsavd. Gb 0006).

flaumen i 1971 kom vestlandskontoret til vassdragsvesenets forbygningsavdeling med framlegg om å bygge “Nytt flomverk på høyre breidd i ca. 1400 m lengde, kledt med ordnet røys av sprengt stein.” Dette skulle gå i eitt med kanalen lenger nede, som òg skulle gjerast høgare og forsterkast med meir sprengt stein. Dette var omfattande arbeid, og innan dei vart fullførte kom neste flaum, seint i oktober 1983, og planane måtte endrast.

Mappa i arkivet etter Vassdrags- og energidirektoratet går fram til 1993, og ho inneheld ei mengd kart. No er det kommunen som er den viktigaste lokale aktøren, og i dei kommunale arkiva vil ein sannsynlegvis finne mykje meir om desse arbeida. Men for tida før krigen er nok direktoratsarkivet den beste kjelda om ein vil studere kva som blei tenkt og gjort for å sikre gard og grunn mot elvebrot. Dessuten finst det dokument i arkiva etter amtmennene.

Kjelder i Riksarkivet

Norges Vassdrags- og elektrisitetsdirektorat, Vassdragsavd.: serie Gb eske 6

Kjelder i Statsarkivet i Bergen

Fylksmannen i Sogn og Fjordane: XIII Kommunikasjonar, 6.A.2

Flaumvern har frå tidleg vore eit av arbeidsfelta til Kanalvesenet. Dette direktoratet skifta namn til Vassdragsdirektoratet i 1907, og til Norges vassdrags- og elektrisitetsvesen i 1920. I 1998 fekk ein det noverande namnet, Noregs Vassdrags- og energidirektorat. Arkivet er ordna slik at ein ofte finn mapper der dokument frå langt attende på 1800-talet ligg saman med dokument frå seint 1900-tal.

TEMA: PÅ UTRYGG GRUNN

En storm – to ulykker

Røvær og Titran 1899

I løpet av et høstdøgn i 1899 brakte en storm stor ulykke over to fiskersamfunn. Det ene var Røvær utenfor Haugesund, det andre Titran på Frøya. Ulykkene utløste en større innsamlingsaksjon som ga hjelp til de etterlatte og nye redningsskøyter – mer enn seksti år senere.

AV ESPEN ANDERSEN, RÅDGIVER, RIKSARKIVET

I arkivet etter Fiskeridepartementet finnes syv fyldige, gamle arkivpakker. ”Titran- og Røvær-fondene” står det på forsiden av dem. Her finnes brev, telegrammer, saksbehandlingsdokumenter, avisutklipp, kvitteringer og regnskap som forteller om store pengebeløp. Det var Indredepartementet, Fiskeridepartementets forløper på dette saksfeltet, som i 1899 tok på seg å samordne innsamlingsaksjonene og forvalte fondsmidlene som disse ulykkene hadde utløst. Arkivmaterialet kan virke uskyldig, skjørt og støvete når man pakker det opp i dag, men historien bak var dramatisk.

Et gravfølge fra Røvær

Fredag 13. oktober 1899 ble den unge kona Haldri Serine Larsdotter begravet fra Skåre kirke ved Haugesund. Et stort gravfølge hadde fulgt henne fra Røvær, et fiskevær på noen øyer utenfor, til graven på Udland kirkegård. Det lille samfunnet hadde ikke den gangen sin egen gravplass, og hver gang en av innbyggerne skulle begravnes måtte man inn til kirkegården på fastlandet. Gravfølget utgjorde nesten en tredjedel av øyas befolkning som, den gang som i dag, talte noe over 100 innbyggere.

Skøyta med gravfølget kom aldri tilbake til Røvær. Man vet ikke nøyaktig hva som hendte. Kuling ble til storm. Skøyta forliste og alle

ombord omkom. Presten har gitt noen opplysninger om ulykken i anmerkingsfeltet i kirkeboken, blant annet en antagelse om hvorfor båten hadde forlist: ”*Bunden af Skjøiten stod paa et Skjær, mod hvilken den altsaa var stødt. Da der var fortrinlig dyktige Sjøfolk ombord, og Veiret omend Storm, dog ikke var værre end at en Skjøite ved at holde af for Veiret kunde klare sig om alt holdt, har man gjættet paa at enten Masten eller Roret er brukne. Samtilige omkomne blev gjenfundne.*”

I kirkeboken til Skåre kirke er det innført tredve navn med 13. oktober som dødsdato, med drukning som dødsårsak og Røvær som bopel. Ole Engel Olsen døde på den samme dagen som kona, Haldri Serine, ble gravlagt. Det gjorde også de fire eldste barna deres. De tre yngste barna hadde blitt igjen ute på Røvær. Til sammen hadde 37 barn blitt farløse og 11 kvinner enker. Det lille øysamfunnet var hardt rammet.

Den 21. oktober 1899 ble 27 av de omkomne begravet fra Skåre kirke. ”*De blev fulgt til Graven af et Ligfølge, som talte Tusinder*”, skrev sognepresten i kirkeboken. På Udland kirkegård, et par kilometer nord for selve kirken, kan man stadig se gravene som står tett ved siden av hverandre. Like ovenfor står en enslig grav. Der ligger Haldri Serine.

Bekkevika i Røvær.
Foto: Carl Kørner ca. 1907.
Original i Riksarkivet
(Havnedirektoratet Ud 26_9).

Stormvarselet nådde ikke til Titran

Stormen stoppet ikke på sørvestlandet. Den beveget seg nordover langs kysten. Omkring middagstider 13. oktober hadde det blitt slått opp stormvarsel i Kristiansund. Varselet hadde imidlertid ikke nådd frem til Titran på vestsippen av Frøya. Det fantes ikke telefon- eller telegraflinjer som nådde dit. Det var likevel varslor om at dårlig vær kunne ventes, som et sterkt fallende barometer. De usikre værutsiktene gjorde at fiskebåtene som deltok i storsildfisket der, hadde nølt med å legge fra havn. I totiden om ettermiddagen var det imidlertid noen som våget å sette seil. Den gode fangsten de båtene som hadde vært ute natten før hadde oppnådd, og ikke minst de gode prisene, virket for forlokkende. Det ble en smitteeffekt. Da den ene båten våget, ville ikke den neste være

dårligere. Snart hadde hele flåten heist seil og satt kursen ut mot havet.

Det gikk fryktelig galt. Plutselig var stormen der. Sognepresten på Frøya, L.B. Asbjørnsen, beskrev det på denne måten i Aftenposten trede år senere: ”Da skar det plutselig som et hvin gjennom luften. Som sloppet ut av en sekk sprang nordvesten løs og tok bokstavig talt været fra hver eneste mann. Ut fra det ukjente mørke kastet den sig over fiskerflåten; hujende og hvinende pep den i mast og rigg og pisket i en kort stund havet op til et rasende sjørakk.” 29 fiskebåter forliste på Titranhavet den natten, og 141 fiskere omkom.

Innsamlinger i inn- og utland

Avisene var raske med å spre nyhetene om det

Værkart som viser situasjonen ulykkesdøgnet. Original i Riksarkivet (Meteorologisk institutt).

som hadde skjedd til hele landet og enda lenger. Avisdekningen av disse ufattelige ulykkene rørte folk til handling. Folk skjønte at det var mange som kom til å lide nød. Det var mange familieforsørgere som hadde omkommet, og blant de overlevende hadde mange mistet båter og redskaper, slik at de ikke lenger var i stand til å utføre yrket sitt.

Allerede onsdag 18. oktober bevilget Indredepartementet 20 000 kroner i ”*øieblikkelig Statshjælp til at sætte Almuen i Stand til at optage Fiskeriet igjen.*” Omtrent samtidig startet de private innsamlingsaksjonene. En rekke aviser påtok seg å arrangere innsamlingsaksjoner. I Aftenposten torsdag 19. oktober ble det meddelt: ”*Bidrag til de under Katastrofen Nat til Lørdag forulykkede Fiskeres Efterladte modtages af 'Aftenposten' i hvis Expedition Lister er udlagde.*”

Det ble i tillegg samlet inn penger under gudstjenester, og det strømmet inn penger fra frivillige organisasjoner og privatpersoner. Innsamlingsaksjonene stoppet ikke opp ved landegrensene. Fra Sverige kom det penger, likeså fra Russland og andre land, og særlig fra det norske Amerika. Pengene som ble samlet inn, over 800 000 kroner, ble til Titran- og Røværfondet. Dette har etterlatt seg et rikholdig arkivmateriale, og det finnes spor etter det i flere arkiver som oppbevares i Riksarkivet.

Pengene skulle fordeles etter fastsatte satser til de som hadde vært forsørget av de forulykkede. Blant mottakerne fant man enker, barn og foreldre. Det gjensto imidlertid et restbeløp som ”*indtil videre bliver at forvalte for fiskeristyrelsen.*” Restbeløpet ble skilt ut til et reservefond etter at fiskerne fikk sin egen ulykkesforsikring i 1908. Det var imidlertid en betingelse ”*at reservefondet, saalænge der findes understøttelsesberettigede efter stormulykkerne ved Røvær og Titran i 1899, holdes helt adskilt fra forsikringens øvrige midler og kun*

anvendes, naar forsikringen øvrige midler er med-gaaet til skadebøter.” Dette beløpet hadde da vokst til over 125 000 kroner. Det ble aldri nødvendig å røre dette reservefondet.

Fondet ble til redningsskøyter

Etter 1909 fantes det dermed to ”Titranfond”. Ett som stadig ble mindre etter hvert som pensjonene til de etterlatte ble utbetalt og ett som stadig vokste. Reservefondet ble forvaltet av Riksforsikringsanstalten, senere Rikstrygdeverket, og ble stående og forrente seg i over 50 år. Da hadde det vokst til over 700 000 kroner. I 1954 henvendte Redningsselskapet seg til Rikstrygdeverket for å be om støtte til en redningsbåt. Trygdedirektør Finn Alexander forslo da at ”*det såkalte Titranfondet i sin helhet kunne anvendes til formålet*”, da det var

Gravene til de omkomne fra Røværulykken ligger samlet på Udland kirkegård i Haugesund. Fotograf: Nina Aspen, 2011.

”lite sannsynlig at det noen gang ville bli behov for å benytte Titranfondets midler”. Han konkluderte med ”at bygging av en redningsskøyte burde være en verdig avslutning på dette fondets eksistens, og tør be om departementets uttalelse om dette.” Sosialdepartementet og Fiskeridepartementet ga sin tilslutning til forslaget. Fiskeridepartementet anbefalte dessuten at ”det blir satt som vilkår at krysseren får navnet ”Titran”.

Stortinget bestemte i 1958 at reservfondets midler skulle stilles til Redningsselskapets disposisjon. Det ble imidlertid aldri bygget en redningsskøyte som fikk navnet ”Titran”. Redningsselskapet brukte midlene som hovedfinansieringskilde til de tre redningsskøytene ”Oscar Nibe”, ”Karine Moe” og ”Torungen”, som alle ble sjøsatt i 1960. Disse skøytene kom imidlertid i skyggen av en høyprofilert innsamlingsaksjon til en annen redningsskøyte, nemlig ”Skomvær 2”. NRK-profilen Erik Bye stod i spissen for denne innsamlingsaksjonen som ble

lansert i hans populære TV-program ”Vi går om bord”. Skomvær-aksjonen viste hvordan det nye fjernsynsmediet kunne mobilisere folk til å samle inn penger til fordel for en god sak. I 1899 hadde det vært avisene.

Kilder

S-3997 Fiskeridepartementet, avlevering 1971, serie Dd eske 454-460, Riksarkivet

S-4503 Rikstrykdeverket, Administrasjonsavdelingen, serie Da eske 199, Riksarkivet

PA-1393 Redningsselskapet, Riksarkivet

Ministerialbok, Haugesund/Skåre, 1886-1908 i www.digitalarkivet.no

Aftenposten

Litteratur

Jacobsen, Ingebjørg Stene og Toft, Bjørn Martin: *Adle e' gåne. Nedtegnelser om tragedien som rammet øysamfunnet Røvær, fredag 13. oktober 1899*, Haugesund 1999

Jensen, Erling: ”Røværulykken”, <http://rogastart.com/Artikler/Rovar.html>

Nygård, Kristian: *Titran-ulykka. Natta mellom 13. og 14. oktober 1899*, Trondheim 1949

Syv av de forulykkede i Titran-ulykken er ført uten begravelse i lista med døde i kirkeboka for Brattvær. Presten skrev en lengre omtale av ulykken. Original i Statsarkivet i Trondheim (Eddøy: Brattvær ministerialbok 1880-1900).

1899-1900		E. Dd		1899-1900		E. Dd							
Nr	Dato	Aar		Den sidste faldte Naar og herlige Stilling (Krysseri) med Tilførsel for Færdige Indkomstmænd af Opdrætning om Naar (Naar) var nytt, gift, Eskommand (Riket) eller Dødsd.	Ved gift-Naare-Mændene, ved Naare-Færdige Naare og Stilling	Aar	Alder	Fødselstid og forværende Stilling (Naare og herlige Stilling)	Agesal	Opdrætning	Har Naare været skadet eller anden anden Lydelse?	Er Dødsd. det enkelte af Indkomstmændene for Indkomstmændene (Krysseri) eller Naare?	Anmerkninger
		begynde	endte										
11.	12/10 99			Agst. f. Peter, gift, John Albert Petersen, Tvedestrand		1873	4	27	Stensnes	Stensnes			
12.	12/10 99			Agst. f. Peter, Jakob Bernhard Pedersen, Frank		1875	12	11	Stensnes	Stensnes			
13.	12/10 99			Agst. f. Peter, Gabriel Martin Mathiesen, Lyngby		1871	3	27	Lyngby	Lyngby			
14.	12/10 99			Agst. f. Peter, Hans Kristian Mathiesen, Lyngby		1872	6	3	Lyngby	Lyngby			
15.	12/10 99			Agst. f. Peter, Hans Kristian Mathiesen, Lyngby		1873	9	16	Lyngby (Larsberg) Lyngby	Lyngby			
16.	12/10 99			Agst. f. Hans Kristian Mathiesen, Lyngby		1869	1	25	Lyngby	Lyngby			
17.	12/10 99			Agst. f. Peter, Daniel Johansen, Stensnes		1878	10	24	Stensnes	Stensnes			
18.	12/10 99			Agst. f. Peter, John Albert Petersen, Tvedestrand		1879	12	20	Stensnes	Dygnæs			
19.	12/10 99			Agst. f. John Albert Petersen, Tvedestrand		1878	11	19	Dygnæs	Dygnæs			
1.	12/10 99	12/10 99	12/10 99	Agst. f. John Albert Petersen, Tvedestrand		1823	11	1	Stensnes	Lyngby (Larsberg)			
2.	12/10 99	12/10 99	12/10 99	Agst. f. John Albert Petersen, Tvedestrand		1820			Orn i Lyngby	Dygnæs			
10.	12/10 99	12/10 99	12/10 99	Agst. f. John Albert Petersen, Tvedestrand		1892	3	5	Dygnæs (Tvedestrand)	Dygnæs			
11.	12/10 99	12/10 99	12/10 99	Agst. f. John Albert Petersen, Tvedestrand		1890	12	6	Dygnæs	Dygnæs			
12.	12/10 99	12/10 99	12/10 99	Agst. f. John Albert Petersen, Tvedestrand		1898	11	6	Dygnæs (Larsberg)	Dygnæs			

Klimaspor i arkiva

Viljelaust endrar menneska klimaet på jorda etter alt å døme til det verre både når det gjeld matproduksjon og biologisk mangfald. Klimaendringane blir dermed store utfordringar for oss i framtida. Forskarane brukar matematiske modellar for å finne ut kva som vil hende, men er like fullt avhengige av å vita kva som har hendt for å kontrollere resultatata frå modellane. Spørsmålet blir då om vi kjenner det historiske klimaet godt nok, og kan arkiva sitja inne med materiale som er verdfullt i denne samanhengen?

AV ØYVIND NORDLI, DR. PHILOS., METEOROLOGISK INSTITUTT

Det fantastiske er at det finst eit arkivvesen i naturen som har vore der lenge før noko menneske tenkte tanken. På havbotnen og i botnen av innsjøar finst eit lagvist arkiv for det som har hendt gjennom historia, og i Antarktis finst eit arkiv av islag som går 900 000 år attende i tid. Dette kan brukast til å stake ut dei lange linene i klimahistoria, men naturlegvis kan tolkingsproblema også bli store. Tolkingsproblem kan det også bli ved analyse av årringar frå gran og furu. Dei er relaterte til vêret, men mange andre faktorar spelar også inn.

Våre tradisjonelle papir-arkiv inneheld mangt som har med vêr og klima å gjera, både direkte og indirekte. Mest vanleg er det å finne opplysningar om

ekstreme hendingar som flaum og uvêr. Dei kunne gjera stor skade, og dermed vart dei ofte rapporterte i dagbøker. Var skadane store nok, kunne det koma på tale med "avtak" frå skattar og avgifter, og då kan vi møte flaum og uvêr i form av juridiske dokument.

Dei sikraste opplysningane om vêr og klima kjem likevel frå folk som var så interesserte i vêret at dei tok til å observere det systematisk ved bruk av instrument. Termometeret kom til Skandinavia på 1700-talet, men dei fyrste systematiske observasjonane i Noreg kjem ikkje før i 1762. Det var overbrannmeisteren i Trondheim, Johan Daniel Berlin, som var fyrst ute. Seinare fylgde andre etter, som i

1	27.11	27.11	27.11				
2	27.12	27.12	27.12	+7	+11½	+9	
3	27.13	27.13	27.13			+9	
4	27.14	27.14	27.14	+9	+10½	+8	56
5	27.15	27.15	27.15	+9	+12	+9	
6	27.16	27.16	27.16	+9	+10½	+10½	60
7	27.17	27.17	27.17	+9	+10	+9	
8	27.18	27.18	27.18	+9	+10	+9	64
9	27.19	27.19	27.19	+9	+10	+10	
10	27.20	27.20	27.20	+11	+14	+4	
11	27.21	27.21	27.21	+12	+17	+16	68
12	27.22	27.22	27.22	+14	+14	0	72
13	27.23	27.23	27.23	0	+22	+14	76
14	27.24	27.24	27.24	0	+14	+4	80
15	27.25	27.25	27.25	-1	+1	0	84
16	27.26	27.26	27.26	-3	+11	+12	88

Middel Temperatur for dagen = 27.15
Middel Temperatur for natten = +5.3

Jens Esmark var den fyrste som gjorde systematiske meteorologiske observasjonar i Oslo. Her er eit dagboksblad frå oktober 1824. Ein reknar med at sølet på denne sida er gjort av Esmark sjølv då han i verkstaden sin dreiv med mange aktivitetar. I bøkene finst elles mange blekkflekker, men jamt over er bøkene lette å lesa. Original ved Meteorologisk institutt.

Gardsdagbøker

Lese- og skrivekunsten i Noreg hadde nokså stor utbreiing allereie på 1700-talet. Det var faktisk vanleg at bøker var nemnde i samband med skifte av eigedom. Dermed må det også ha vore vanleg at folk kunne lesa og skrive. Skrivekunsten gjev seg også til kjenne i skriftleg materiale som har nådd arkiva, ikkje minst slikt som har med vår og klima å gjera. I mi forskning har eg hatt mykje glede av gardsdagbøker eller bondedagbøker. Helst brukar

eg det fyrste namnet fordi det ikkje berre var bønder som kunne lesa og skrive, men også husmenn sjølv om no bøndene var i fleirtal.

Det særmerkte med ei gardsdagbok er det rike innhaldet av vêropplýsningar sidan vêret var så viktig for gjeremåla på garden og også for komande avling, det vil seia for fortene og ernæring. Stilen er som regel svært nøktern, sjølv om det kunne gå på livet laus ved vind, flaum og misvekst. For klimakunnskap er dei kvardagslege hendingane vel så viktige som ekstrema. Ein gardbrukar lever av grøda, og skriv difor jamt ned det som er av interesse for gardsdrifta: når det er så grønt at kyrne kjem på beite, når slåttan tek til, og når kornet er moge nok til at skuronna kan byrja. Alt dette er dagsett i gardsdagbøkene, slik at ein får ei rekkje av datoar som igjen er påverka av sommarvêret – ein varm sommar gjev ei tidleg skuronn, medan ein kald sommar gjev ei sein skuronn. I og med at gardsdagbøkene går lengre attende i tid enn det meteorologiske nettverket av observasjonar med instrument, forlengar slike kjelder klimahistoria.

Oslo der Jens Esmark tok til å observere i 1816. Hans observasjonar er å finne i form av dagbøker fram til han slutta i 1838. Han hadde både barometer og termometer som han til dels hadde laga sjølv, for han var ein dugande instrumentmakar. Eit slåande vitnesbyrd om dei mange aktivitetane til Esmark ber dagbøkene hans bod om. Til dømes kan det vera hol i bøkene ved at han har spilt væsker utover, liksom i boka frå oktober 1824 som er vist her.

I 1866 vart Meteorologisk institutt starta, og med det kom eit landsomfemnande nett av meteorologiske observasjonar. No vart observasjonane også standardiserte, slik at til dømes ein vindobservasjon på ein stasjon direkte kunne jamførast med tilsvarende observasjon på ein annan stasjon sidan sams reglar låg til grunn for båe observasjonane. Også skjema som observasjonane vart førde inn i, var standardiserte med plass for ein heil månad på eitt stort ark. På arket var det også sett av plass for Meteorologisk institutt til å arbeide vidare med observasjonane, som det å rekne ut nedbørssummar og temperaturmiddel for månaden.

Det hender at ein kjem over gardsdagbøker med så verdfulle opplysningar at ein blir ståande att i undring. På austsida av Randsfjorden ligg garden Jonsrud med fritt utsyn over fjorden. Gardbrukaren der, Torsten Johnsrud, viste meg ei gardsdagbok der isløysinga på fjorden var notert sidan 1769, sirleg lista opp på nokre få sider. Det var ein sensasjon sidan det vitskaplege miljøet ikkje kjende til så gamle, systematiske isobservasjonar. Dette førde til at isløysinga og dermed middel-temperaturen i månadene februar til april for Austlandet no med eitt vart rekonstruerte om lag 100 år lengre attende i tid enn det tidlegare har vore mogleg.

Eit sjeldan funn av ei dagbok frå garden Jonsrud ved Randsfjorden. Her er isobservasjonar heilt tilbake til 1769 førde sirleg opp. Original i privat eige.

Forvitrar klimahistoria?

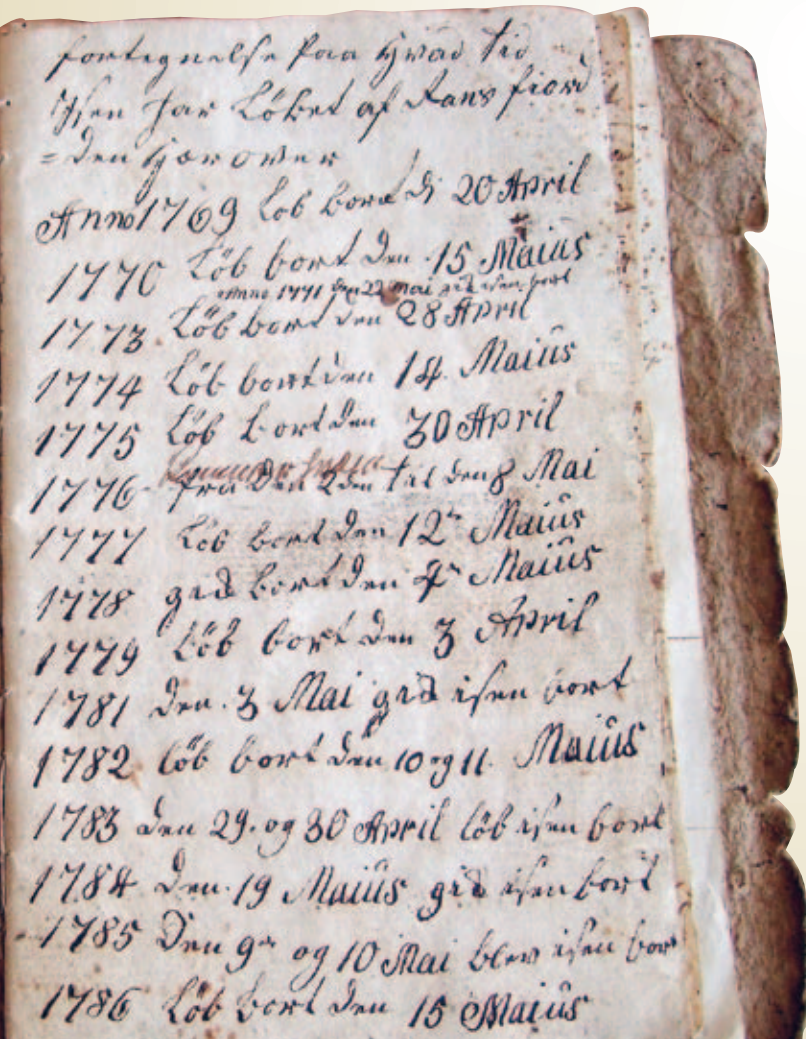
Rundt omkring på dei meteorologiske institutta ligg det eit enormt arkivmateriale av vèrdata samla

gjennom like mange år som institutta har eksistert, ja somme institutt kan ha teke over materiale som er eldre enn institutta sjølve. Mange institutt har ikkje lagerkapasitet til dette, slik at dei må leige lager andre stader utanom institutta. Alt har sin pris, og det er ikkje visst at lagra eignar seg til å oppbevare gamle papir.

Slik var situasjonen også for Meteorologisk institutt på Blindern, om vi går nokre år attende i tid. Instituttet hadde ein periode lager i dei gamle, nedlagde gruvegangane på Kongsberg som slett ikkje var gunstige, deretter på meir eller mindre eigna stader rundt omkring i Oslo. I dag er situasjonen løyst ved at Riksarkivet har teke over lagringa, men det står ikkje til å nekte for at somme ark har fått skade, slik som arket frå Karasjok frå januar 1886 med den norske kulderekorden. Forvitring er eit problem for mange institutt, så det hastar med tiltak for å redde gamle vèrobservasjonar frå å gå tapt. Til all lukke er det i dag stor interesse for å redde gamalt materiale, mykje takk vera prosjektet "Atmospheric Circulation Reconstruction over the Earth (ACRE)".

Ein tilsvarande redningsaksjon er det ikkje for gardsdagbøkene, sjølv om det kunne trengjast for mange av dei har enno ikkje funne vegen til arkiva. Eg har i mi eiga forskning søkt etter dagbøker som eg veit har eksistert, men som ingen no kan finne. Systematisk registrering og fotografering er det som bør gjerast.

Ved fotografering eller skanning skaper ein digitale arkiv, men som likevel ligg nærast daude for klimaforskinga i den forstand at dei er utilgjengelege for statistiske analysar. Difor er det på Meteorologisk institutt også eit program for digital transkripsjon av tal. Då blir kvar einskild observasjon lagra i ein database og kan lastast ned gratis i portalen "eklima.no". Tanken er at data som er betalte av skattepengar, skal vera tilgjengeleg for flest mogleg.

Min. tem. er ned og i hjerne og alle
kom. drif uttøpe. C.K.

Kl. 8 Morgen.

ISS Dag.	Kv. Barometer.			Aneroid.			Thermometer.				V D T	R F	Vind.			Sky- dæk- ke.	
	Ther- mom.	Aflæst Højde.	Red. Højde.	Ther- mom.	Aflæst Højde.	Red. Højde.	Minimum. Index.	Psychrometer. Tørt. Vaadt.	Retning retv.	St.			Ha- stg.				
1	12.6	34.0 ^{1.4}	782.6	18.7	30.1	-51.4	480 ^{0.1}	26.2	-27.0							0	6 ²
2	15.9	26.9 ^{1.8}	25.1	18.7	23.0	-27.7	262 ^{1.2}	19.5	-20.7							0	6
3	18.4	40.8 ^{2.1}	38.7	19.8	37.2	-22.3	213 ^{0.2}	16.7	-16.9							0	40
4	13.6	45.1 ^{1.6}	43.5	19.8	43.5	-38.0	357 ^{1.7}	33.1	-34.8							0	6 ²
5	13.3	39.2 ^{1.6}	37.6	18.2	36.6	-38.7	364 ^{1.0}	25.8	-26.8							0	10
6	16.2	40.0 ^{1.8}	38.2	18.1	36.8	-38.2	359 ^{2.3}	30.5	-32.8							0	2
7	15.3	43.5 ^{1.7}	41.8	15.3	40.0	-41.9	393 ^{2.5}	38.8	-40.3 x							0	3
8	15.9	42.3 ^{1.8}	40.5	19.8	39.0	-41.8	392 ^{2.1}	34.0	-36.3							0	0
9	22.5	57.3 ^{2.7}	48.3	14.6	47.3	-37.8	356 ^{1.9}	24.0	-25.9							0	5
10	20.0	48.4 ^{2.3}	46.1	16.2	44.3	-35.6	335 ^{0.5}	18.9	-19.2				W		1	6	

Dette gjeld moderne observasjonar så vel som det historiske materialet. Men det historiske materialet er av ein slik dimensjon at det er heilt urealistisk å få digitalisert alt så langt som vi no kan sjå inn i framtida.

Arkiva si rolle i klimaforskinga framover

Som vi konstaterte i innleiinga, endrar mennesket no klimaet på jorda, og vi reiste spørsmålet om arkiva sit inne med materiale som er viktig for forskinga. Svaret er eit uomtvisteleg ja. Arkiva kan naturlegvis brukast direkte om ein er interessert i einskilde hendingar, til dømes Storofsen, men forskaren sit i dag ikkje på arkiva med blyant og papir og handreknar på store datamengder. Eg ser for meg organiserte program for digitalisering, ikkje

berre i offentlig regi, men gjerne også organisert av private. Det kan òg vera tale om reine kommersielle tiltak som kartlegging av vind med tanke på vindkraft. Brått har gamle, gulna papir vorte ei høgaktuell inntektskjelde.

Eldre observasjonar skrivne på papir står i fare for å smuldre opp om dei er lagra uforsvarleg. Det var i ferd med å skje med observasjonane frå Karasjok frå januar 1886 med den norske kulde-rekorden på -51,4 °C. Original i Riksarkivet (Meteorologisk institutt: Db 0064).

Litteratur

Atmospheric Circulation Reconstruction over the Earth (ACRE): www.met-acre.org

www.eklima.no

Fet, Jostein: *Skrivande bønder. Skriftkultur på Nord-Vestlandet 1600-1850*. Oslo, 2003.

Nordli, Ø., E. Lundstad, A.E.J. Ogilvie: "A Late Winter-Early Spring Temperature Reconstruction for Southeastern Norway from 1758 to 2006" i *Annals of Glaciology*, nr. 46, s. 404-408.

Tyveri i paléet

I 1789 klagde Bernt Anker til sine kontoransatte over at han stadig vekk manglet penger det ikke kunne gjøres rede for. De ansatte antok at det dreide seg om penger han selv ga bort uten å skrive det ned, og brydde seg ikke videre. Men så en dag kom tjeneren Ole Engebretsen inn på kontoret og oppdaget den tyve år gamle Nils Kristoffersen Lund alene der inne.

AV STEIN VEGARD HOLMLI CRONE, MASTER OF ARTS, OSLO

Stein Vegard Holmli Crone avla mastergradseksamen i i historie ved Universitetet i Oslo høsten 2011 med en oppgave om hvordan tyveriforordningen av 20. februar 1789 ble praktisert i Kristiania og hvilke sosiale konsekvenser den fikk i byen.

Dette er en sak man finner omtalt i protokollen til Kristiania byting, som inneholder mange fargerike og interessante straffesaker fra perioden. Sakene er både fengende lesning og de kaster lys over sosiale forhold og enkeltskjebner i byen.

Lærlingen ble tigger

Nils Kristoffersen Lund hadde vært lærling hos urmaker Kaufman. I læretiden var han blitt satt til å trekke opp ur i Bernt Ankers kontorer. Nils hadde stukket av fra urmakerlære, men i følge vitnemålet til Bernt Ankers tjener Ole Engebretsen ”vedblev Drengen at gjøre sig ærinde der i Gaarden, snart for at søge Hyre og snart for at bede Etats Raaden om Penge, hvoraf han som Almisse af og til fik lit vel ikke høyere end een Mark.” I rådstuerettens protokoll er han omtalt som et ”moderløst Barn” som

hadde fått mulighet til å bli et ”nyttigt” menneske ved å komme i læra. Dessverre hadde han, i følge rettsprotokollen, misbrukt sjansen og blitt et problem både for sin læremester og for samfunnet.

Gjennom behandlingen av saken kom det fram at Lund og en sytten år gammel gutt ved navn Nils Olsen Lund hadde tilbrakt mye tid utenfor kontoret til Bernt Anker uten noen annen åpenbar hensikt enn å be om almisser. Ifølge vitnemålet til Ole Engebretsen hadde ingen funnet dette spesielt mistenkelig siden de ikke hadde mistanke om noe tyveri når Anker klagde over manglende penger. Det går frem av rettsdokumentene at når kontoret hadde vært tomt for folk, hadde Nils Kristoffersen tatt seg inn på kontoret og begått tyveriene, mens Nils Olsen hadde holdt utkikk. Det virker som om

de gjentok dette flere ganger, inntil Engebretsen oppdaget den førstnevnte.

Lokket ut fra skjulested

Den dagen Engebretsen oppdaget Nils Kristoffersen slapp han unna pågripelse. Men byens vaktmester klarte senere å oppspore ham i huset til en Grete Mortensdatter. Hun bodde der sammen med sin datter og svigersønn, en sersjant i hæren. Alle tre endte opp som tiltalte i saken, men de to sistnevnte måtte for militærretten siden militære ikke kunne stilles for en sivil rett.

Vaktmesteren klarte ikke å få pågrepet Nils da han først dro til Grete Mortensdatters hus for å forhøre seg om han var der. Nils gjemte seg på loftet mens Grete og datteren hennes insisterte på at han ikke var der og at de ikke hadde sett ham. Han ble først pågrepet da vaktmesteren lokket ham ut av skjul ved å sende en falsk melding til Grete om at Nils skulle melde seg som matros til marinen.

Omfattende tyvegods

I rettsaken mot Nils Kristoffersen og de som ble tiltalt for å ha skjult og hjulpet ham kom det fram at han hadde forsynt seg av store verdier. I bytingsprotokollen blir tyvegodsset ramset opp: *”... foruden een Diamantes Ring af stoer Værdie og foruden adskillige Ting af Sølv, Skeede, Knive, og forskellige mynter, udi Banco Sedler til visse 307 riksdaler. Af disse Sager var ved Paaagriben deels hos hannem og deels hos de øvrige Tiltalte befunden og under forhøret indkom mens, Ringen, 2de Sølv Skeer, 1 Sukkertype, 41/2 alen Kniplinger, 1 par skoe Spænder, 2de Knive, een Ducat, et Kors af Guld og Penge eller Banco Sædler 73 riksdaler, Videre under Sagen 14 Alen Kniplinger, foruden de fleere udi forhøret beskrevne Sager, hvilke han for de stiaalne Penge haver tilkiøbt sig.”* Til sammenligning hadde Kristianias stadsfysikus i 1801 en årslønn på 200 riksdaler.

Nils Kristoffersen hadde vært rundhåndet med verdisakene han hadde stjålet, men forholdet hans til de andre tiltalte i saken ble ikke klargjort i rettsprotokollene og heller ikke hva motivet hans var for å gi det han stjal fra Bernt Anker til sine fattige bekjente. Da de sto tiltalt for å ha mottatt tyvegodsset fra ham, forsvarte de seg med at de ikke hadde skjønt at det var stjålet. De forklarte at de trodde Nils hadde fått disse gjenstandene fra Bernt Anker på ærlig vis. Han skulle ha fortalt dem at Anker hadde gitt ham disse tingene i gaver fordi han hadde *”... givet sig til Frie Mureriet”*. Bernt Anker var på denne tiden losjemester i St. Olaus til den hvide Leopard, Norges første frimurerlosje. Noen tilknytning til frimurerne hadde Nils selvfølgelig ikke.

Bernt Anker. Portrett fra Edvard Holm: *Danmark Riges Historie*, bd. 5

Bernt Anker var handelsborger, skipsreder, skogeier, trelastek-sportør, godseier, verkseier, vitenskapsformidler, kammerherre og konferensråd. Han ble omtalt som ”kongen av Kristiania” og skal ha oppført seg deretter. Siden 1786 hadde han vært Norges rikeste mann.

Tyveriforordningen av 1789.
Originaltrykk i Riksarkivets bibliotek.

Dommen mot Nils Kristoffersen Lund begynner litt nedenfor midten på venstre side i tingboka. Original i Statsarkivet i Oslo (Kristiania byfogd A: tingbok 73 s. 43b-44a)

Om kaptainerna, för allra ändamål, som uttryckligen
är. Enligt denna maktfullt; Enligt denna maktfullt
Den 22de Augusti.

Publicerat i Stockholm den 22de Augusti 1788
i Tidningen N:o 116 Daterat 26 April 1788

1. Reger. Halverson. Dito till Halm. Halmson
som varit borta i Skottland N:o 58 Daterat 12de Januari

2. Peder. Torpa. Dito till Nicola. Torpa
som varit i Spanien af samma dato

4. Benjamin. Linné. Land. Obligation till
Pavel. Linné som varit på 5de Oct. 29 Sept. 1788

5. Halm. Halmson. Dito till Carl. Halm
som varit på 12de Januari.

Idi dagen anlåg at Auction contra Rich. Erpsta.
pherson med ena på den nämnda dag och på den

1788. Dito till Nicola. Torpa
som varit i Spanien af samma dato

1. Reger. Halverson. Dito till Halm. Halmson
som varit borta i Skottland N:o 58 Daterat 12de Januari

2. Peder. Torpa. Dito till Nicola. Torpa
som varit i Spanien af samma dato

4. Benjamin. Linné. Land. Obligation till
Pavel. Linné som varit på 5de Oct. 29 Sept. 1788

5. Halm. Halmson. Dito till Carl. Halm
som varit på 12de Januari.

Idi dagen anlåg at Auction contra Rich. Erpsta.
pherson med ena på den nämnda dag och på den

1788. Dito till Nicola. Torpa
som varit i Spanien af samma dato

1. Reger. Halverson. Dito till Halm. Halmson
som varit borta i Skottland N:o 58 Daterat 12de Januari

2. Peder. Torpa. Dito till Nicola. Torpa
som varit i Spanien af samma dato

4. Benjamin. Linné. Land. Obligation till
Pavel. Linné som varit på 5de Oct. 29 Sept. 1788

5. Halm. Halmson. Dito till Carl. Halm
som varit på 12de Januari.

Dom: to års tukthus

Den 24. september 1789 falt dommen. 20. februar samme år hadde en kongelig forordning erstattet legemsstraff som pisking og brennmerking med innesperring og tvangsarbeid som straff for tyveri i Danmark-Norge. På bakgrunn av denne forordningen ble Lund dømt til to år i tukthus. At straffen ikke ble strengere, skyldtes at bytinget mente at hans "uformuenhed" burde komme ham til gode.

Bytinget trodde heller ikke noe på at Grete Mortensdatter var enfoldig nok til ikke å skulle ha forstått at det var tyvegods hun hadde mottatt, og dømte henne til tre måneders tukthus for det de kalte medviten. Nils Olsen ble heller ikke trodd på at han var uvitende, men i hans tilfelle ble det anført at til tross for sterk mistanke, så hadde de ingen konkrete bevis mot ham. Han ble frikjent.

Nils Kristoffersen og Grete Mortensdatter anket dommene de fikk i bytinget, sistnevnte helt opp til høyesterett i København, uten at det endret de straffene bytinget hadde idømt dem.

Nils Kristoffersen dukker opp i fangeprotokollen til Christiania tukthus noen måneder senere. Han ble satt inn der 17. desember 1789, og det er notert at han døde om aftenen den 26. mai 1790. Noen dødsårsak er ikke oppgitt.

Kilder i Statsarkivet i Oslo

Kristiania Byfogd: tingbok A 72 og 73, 1785-1793

Litteratur

Crone, Stein Vegard Holmli: *Tyveri og straff i Christiania 1789–1801. Tyveriforordningen av 2. februar 1789. Hensikter og praksis i Christiania*. Masteroppgave i historie. Universitetet i Oslo, 2011.

Det Ankerske palé lå nederst i Prinsens gate. Foto tatt fra Kristian Fredriks plass ca. 1920. Fotograf: R. Væring. Original i Oslo Museum (OB.Foo995.)

Organisation Todt:

Kjempearkiv tilgjengelig for bruk

Nå i 2012, altså 67 år etter at 2. verdenskrig ble avsluttet, er et av de største arkivene som tyskerne etterlot seg i Norge, endelig ferdig ordnet og tilgjengelig for bruk. Dette gjelder arkivet etter den tyske entreprenørorganisasjonen Organisation Todt, som under krigen sto for omfattende byggevirkosomhet i store deler av landet.

AV KÅRE OLSEN, FØRSTEARKIVAR, RIKSARKIVET

Reichsminister Fritz Todt
Foto: Röhn, mars 1940.
Original i Deutsches
Bundesarchiv (bilde
146-1969-146-01),

Organisation Todt, vanligvis forkortet til OT, forbindes av mange med brutal bruk av sovjetiske, jugoslaviske og polske tvangsarbeidere ved bygging av Nordlandsbanen og Riksvei 50. Det stemmer, men denne organisasjonen drev med så mye mer. Det rikholdige arkivet, som i ordnet tilstand utgjør om lag 440 hyllemeter, inneholder utvilsomt verdifullt kildemateriale om høyst ulike temaer.

En halvmilitær organisasjon

Organisasjonen OT var et ektefødt barn av det tyske nazistyre, oppkalt etter Reichsminister Fritz

Todt. Oppgaven var å planlegge store militære og sivile bygge- og anleggsarbeider. Todt døde allerede i 1942, og OT ble for resten av krigens underlagt den velkjente arkitekt og rustningsminister Albert Speer.

Som så mye annet innen det tyske naziregimet, fikk også OT et sterkt militært preg med uniformer, titler og struktur. Etter utbruddet av 2. verdenskrig fikk OT ansvaret for omfattende byggearbeider i de okkuperte områdene både i vest- og øst-Europa, og fra 1942 gikk organisasjonen også tungt inn med virksomhet i Norge.

Norges største virksomhet gjennom tidene?

Etter den tyske invasjonen våren 1940 tok Reichskommissariat raskt fatt på omfattende byggearbeider rundt om i landet. Fra først av ble tyskernes byggevirksomhet i Norge drevet av Reichskommissariats Abteilung Technik und Verkehr, men i nær kontakt med Organisation Todts sentralkontor i Berlin. Våren 1942 ble det så besluttet at OT skulle etablere egen virksomhet i Norge. Dette skjedde fra 1. april 1942 ved at OT-Einsatzgruppe Wiking, med ansvar for byggevirksomhet i Norge, Danmark og deler av Nord-Finland, opprettet sitt hovedkontor i Oslo. OT tok da raskt over og videreførte det meste av den byggevirksomheten som Reichskommissariats Abteilung Technik und Verkehr til da hadde drevet i Norge.

Det meste av OTs virksomhet ble drevet ut fra militære behov, selv om mange av anleggene også kunne tjene sivile formål. Dette gjaldt vei- og jernbaneanlegg som ble høyt prioritert, blant annet for å forbedre transportmulighetene for tropper og forsyninger. Dessuten gjaldt det bygging av flere nye flyplasser og havner. Frykten for alliert invasjon på norskekysten førte også til bygging av omfattende system av festningsverk mange steder langs vestkysten.

Det ble i stor grad nyttet krigsfanger og andre tvangsarbeidere til disse byggearbeidene. Store deler av arbeidet ble imidlertid utført av både norske og tyske underentreprenører, noen frivillig, men andre trolig under ulike former for press.

Også andre tyske instanser, bl.a. Wehrmacht, drev med byggearbeider her i landet. OTs virksomhet var imidlertid den mest omfattende. I årene 1943–44, da virksomheten hadde størst omfang, syssel-satte OT i Norge til enhver tid om lag 50 000 arbeidere. Dermed utgjør den trolig en av de aller største virksomhetene her i landet gjennom tidene.

Komplisert, men rikholdig arkiv

Det bevarte arkivmaterialet etter OT i Norge utgjør altså om lag 440 hyllemeter, og arkivlisten er på om lag 670 sider. Det er uklart om dette omfatter hovedtyngden av det opprinnelige arkivet eller om mye er gått tapt. Materialet synes heller ikke å inneholde noe særlig om Einsatzgruppe Wikings virksomhet i Danmark og Finland. På den annen side finnes det en del arkivmateriale der som er skapt av Reichskommissariats Abteilung Technik und Verkehr. Trolig har dette fulgt med da det meste av denne avdelingen ble overført til OT i 1942.

Selv om materialet nå er ordnet, listeført og tilgjengelig for bruk, er det ikke alltid like lett å finne fram til dokumenter med opplysninger om spesielle temaer.

En grunn til dette er at materiale fra ulike administrative enheter innen OT i stor grad er blitt rotet sammen. Dette kan ha skjedd allerede mot krigens slutt, men også i etterkrigstiden da store

Dette skjemaet er ett av mange i arkivet som gir oversikt over den arbeidskraften som ble satt inn i Organisation Todts ulike virksomheter i Norge på ulike tidspunkt. Oversikten er fra januar 1945, da Finland og Nord-Troms var evakuert, noe som også framgår av de tomme feltene øverst i skjemaet. I Nord-Norge for øvrig pågikk imidlertid virksomheten og vi ser at til sammen nær tjuen tusen arbeidere og krigsfanger arbeidet bare ved Nordlandsbanen. Original i Riksarkivet (OT, Eins.gr. Wiking, Arkivdel 2, Hfa-23, mp 1).

(ARBEITER)

GLIEDERUNG DER ARBEITSKRAFTE

NACH BAUMASSNAHMEN

Vorkriegszone 2

Einsatzgruppe Wiking Reichseinsatz-Mittel	Zweite Arbeiter				Kriegs- gefangene	Arbeiter mit Waffen		Arbeiter mit Waffen
	Deutsche	Landes- eigenen	Aus- länder	sonstige		Deutsche	Landes- eigenen	
Einsatz Finland								
OBL. Kivimäki								
OBL. Kivimäki								
Einsatz Polenreich								
OBL. 413								
Wien	916	179	208	241	399	608	16.165	
Havik	1133	267	283	—	210	394	—	4.882
Einsatzleitung	103	74	29	—	—	—	—	210
Einsatz Nordnorwegen								
OBL. Torsvåg	324	2	32	763	236	—	—	4.600
Tolme	210	19	276	—	692	—	—	7.769
Nordlandbahn	1912	236	687	277	1925	—	—	19.910
Einsatz Mittelnorwegen								
OBL. 200	274	19	10	—	207	—	—	7.470
St. Noyken	220	27	410	7	206	—	—	820
OBL. Sjøfosen	227	26	10	—	263	27	—	2.827
Sandness	263	679	36	29	287	—	—	19.12
Einsatzleitung	199	279	12	—	220	—	—	260
Sudnorwegen								

Handwritten notes:
 1315
 201
 1942
 1943

Allerede i mai 1940 var tyskerne i gang med å utvide rullebanen på Kjeller flyplass ved Lillestrøm. Som det framgår av bildene, ble det nytt trelemmer ved arbeidet. Bildene inngår i et "album" med tilsvarende bilder fra andre norske flyplasser. Original i Riksarkivet (OT, Eins.gr. Wiking, Arkivdel 2, He-17, mp 5/9).

Aufwippen eines unversehrten & unbeschädigten Wabenrosts bei Belastung

Wabenrost-Startbahn - offen.

Wabenroste 1800 x 1350 = ca 2,6 m²/Ant

Bau der Startbahn in Kjeller (bei Oslo) - Mai 1940.

Füllsand

Wabenrost (altes System)

Füllsand

Bohlentafel (neues System)

Bohlentafel - Startbahn; Sand zwischen Schicht

Verbindung dreier Bohlentafeln

Name (Bei Frauen auch Geburtsname)	<i>Fominia</i>
Vornamen (Rufnamen usw. eintragen)	<i>Sonja</i>
Geburtsort	<i>28. September 23</i>
Geburtsort (Staat, Provinz)	<i>Polna, Russland im Hofden</i>
Zivilberuf	<i>ohne</i>
Staatsangehörigkeit (Bei Staatslos (rühre)	<i>Ostarbeiterin</i>
Nachgewiesen durch	
Besondere Kennzeichen	<i>keine</i>
Ausweisnummer	<i>121 494</i>
Gültig bis	
Bemerkungen	

	Körpergröße:	<i>164</i> cm
	Augenfarbe:	<i>blau</i>
	Haarfarbe:	<i>blond</i>
	Muttersprache:	<i>russisch</i>
<i>Fominia</i> (Gegenseitige Unterschrift des Ausweisinhabers)		
Kariik, den <i>2. Mai</i> 1945		
Org. Todt Einsatzgruppe Wiking Einsatz für Polizeibereich Einsatzstab <i>Fominia</i> Stabsfrontführer (Unterschrift des Einsatzgruppenführers)		
(Unterschrift des Ausweisigen)		

Arkivet inneholder kartotek-kort av ulike slag for mange tusen av de som arbeidet for Organisation Todt i Norge. De fleste av kortene er for tyske og norske ansatte mens det finnes færre når det gjelder sovjetiske, polske og jugoslaviske tvangsarbeidere. Her er et kort for en ung kvinne som ble registrert som arbeider i Narvik så sent som 2. mai 1945. I feltet for statstilhørighet er bare anført "Ostarbeiterin", men det framgår av feltet for fødested og morsmål at hun var russisk. Original i Riksarkivet (OT, Eins.gr. Wiking, Arkivdel 1, O7-45, "Kartotek - Ausländer-Ausweis 1945").

delar av materialet trolig ble heller lemfeldig håndtert. I en viss grad har en i de siste års arbeid med arkivet forsøkt å gjenskape opprinnelig orden, men det har ikke vært et realistisk mål å kunne gjennomføre dette systematisk. Ved bruk av arkivet må en derfor være klar over at for eksempel materiale som egentlig hører til samme serie, kan tenkes å være plassert i høyst ulike serier.

Materialet er blitt ordnet og listeført over flere tiår av kanskje femten til tjue forskjellige medarbeidere i Riksarkivet. Dette gjør at det i dag ikke er noen som kjenner hele materialet, og ved bruk av arkivet er en dermed i stor grad avhengig av at listeføringen har fanget opp det vesentlige ved innholdet i hver mappe og boks.

Til tross for disse problemene bør det være mulig å finne fram til mye av verdi. Dette gjelder uansett om en er interessert i tyskernes bruk av tvangsarbeidere, norske firmaers virke for tyskerne eller planer og gjennomføring av arbeider med jernbaner, veier, havner, flyplasser og festningsanlegg, ombygging og drift av beslaglagte norske eiendommer, bygging av brakker og velferdsbygg for tyske soldater osv. Her er utvilsomt også mye stoff for mange lokalhistorikere med interesse for krigsårene.

Arkivlista for arkivet etter Organisation Todt, Einsatzgruppe Wiking, er tilgjengelig på www.arkivportalen.no. Her ligger også en egen fil med mer utførlig informasjon om arkivet og om OTs virksomhet i Norge.

[Krøniken]

Hva slags bestemmelser kom fra offentlige myndigheter for to hundre år siden, hundre år senere, eller bare femti år tilbake i tid? Vi fortsetter våre dykk i Wessel-Bergs *Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Norge og Norsk Lovtidend*. Bakom de trykte bestemmelsene vil det alltid finnes arkivmateriale, oftest i Riksarkivet, men noen ganger også i ett eller flere statsarkiv.

1812

Denne ungdommen!

16. januar.

Visestattholderens sirkulære. Da han af flere Indberetninger har bragt i Erfaring, at Ungdommen paa endeel Steder i Riget sædvanligen ikkuns tjener paa visse Aarets Tider, og hendriver den øvrige Tid i Lediggang og Dovenskab, ernærende sig af de Indtægter den ved kort Tjeneste har erhvervet, og dette ikke alene er stridende mod Kongens Villie, som i 1ste § af Forordning 9. Aug. 1754 byder, at alle af Bondestanden, Mands- og Qvindes-Personer, som ei bruge Gaarde eller Huusmands-Plads, skulle fæste sig i Aarlig Tjeneste, men tillige er høist skadelig for Agerbruget, og for de Mennesker selv, som paa denne Maade hengive sig til Ørkesløshed, og derved næsten uundgaaeligen forfalde til en eller anden Last, hvorved de blive det Offentlige til Byrde i Stedet for til Nytte: saa maa han have [adressaten] anmodet om at give vedkom-

mende Øvrigheds-Betjente Ordre til, nøie at overholde bemeldte Lovbud; ligesom han og har anmodet samtlige Biskopper at vaage over, at benævnte Forordning, saaledes som befalet, en Gang om Aaret oplæses i alle Kirker af Prædikestolen, og at denne Oplæsning strax finder Sted over hele Riget.

Bonuslønn for leger

17. mars.

Cancellie Promemoria. Efter Cancelliets Forestilling har Kongen under 10. Dennes resolveret saaledes: Vi ville have Dr. Med. og Landphysicus i Bratsberg Amt, N. B. Sørenssen, fritaget, som Læge ved Amtets Sygehuus, at levere Medicamenter til Sygehuset; hvorimod han bemyndiges til at ordinere disse fra Apotheket, under lagttagelse af de i saa Henseende heri indsluttede Betingelser. Derhos ville Vi have ham forundt et Salarium af 3 Rdlr. for hver Patient, der helbredet udgaaer af Sygehuset.

1912

Barselpermisjon for lærerinner

19. januar. Skrivelse fra Kirke-departementet til skoledirektøren i Tromsø i anledning av en forespørsel fra et skolestyre om lovligheten av følgende beslutning som skolestyret har henstillet til bystyret at vedta: Gifte lærerinder skal holde sig borte fra skolegjæringen mindst 3 maaneder før og mindst 6 uger efter nedkomsten. Vikarutgiftene utredes av vedkommende lærerindes løn og fordeles blant de vikarierende i forhold til deres timetal.

I den anledning meddeles, at der efter departementets mening ikke er lovlig adgang til at fatte en saadan beslutning, som i virkeligheten indeholder en delvis avsættelse av de lærerinder, som i tilfælde blev rammet av den. Det omhandlede forhold synes heller ikke egnet til at reguleres ved almindelige bestemmelser, men synes lettest at maatte kunde ordnes efter bedstet skjøn for hvert enkelt tilfælde.

1912

Kvinner i embeter

9. februar. Lov om adgang til at ansætte kvinder i statens embeder.

§ 1. Kvinder kan under de samme betingelser som mænd ansættes i statens embeder med de undtagelser, som er fastsat i § 2.

§ 2. Kvinder kan ikke ansættes i embederne som medlemmer af Kongens raad, geistlige embeder i statskirken, diplomatiske embeder og konsulseboder, militære og civilmilitære embeder.

Avisreferat fra kommunestyremøter

3. april.

Skrivelse fra Justisdepartementet til amtmanden i Hedemarkens amt i anledning av forespørsel fra en avisredaktør om, hvorvidt han kan negtes at være tilstede og opta referat i herredsstyremøter.

Departementet uttaler, at landsformandskapslovens § 37 uttrykkelig fastslår princippet om herredsstyremøters offentlighet. Møterne skal holdes for aapne dører, ”med mindre det motsatte ved stemmeflerhet besluttes”. Bestemmelsen antages alene at hjemle adgang til som en undtagelse fra lovens hovedregel at utelukke offentligheten ved behandlingen av enkelte bestemte

saker, som efter sin art nødvendig-gjør hemmeligholdelse.

Herredsstyret antages derimot ikke berettiget til at negte en person adgang paa det grundlag, at vedkommende fra møterne meddeler ukorrekte og farvede avisreferater av forhandlingene. Vildledende eller forvrænget gjengivelse av forhandlingene vil imidlertid kunne rammes av straffeloven.

1962

Nye omsetningsformer

6. januar. Skriv fra

Handelsdepartementet.

Med hjemmel i § 90 tredje ledd i lov om handelsnæring av 8. mars 1935 bestemmes at på de i loven nevnte vilkår kan – foruten de varer som er nevnt i Handelsdepartementets bestemmelse av 23. juni 1961 – følgende varer selges fra automat: Barberblader, batterier, blitzlamper, bøker, film, glødelamper, grammofonplater, kammer, lommelykter, sikringspatroner, tannbørster, tannpasta.

Norsk Utviklingshjelp

2. mars. Kongelig resolusjon

§ 1. Norsk Utviklingshjelp skal ha til oppgave:

a) Tilrettelegge og administrere norske prosjekter som finansieres ved statlige midler.

- b) Stå for rekruttering av eksperter og av annet personell til utviklingslandene, herunder den nødvendige forhåndsutdannelse og orientering.
- c) Vareta stipendiatvirksomheten.
- d) Legge frem planer om nye tiltak innen institusjonenes virkeområde og forberede planer om nye prosjekter.
- e) Drive informasjonsvirksomhet.
- f) Være rådgivende organ for myndighetene vedrørende behandlingen i FN, dens særorganisasjoner og andre internasjonale organisasjoner av spørsmål som faller innenfor institusjonens virksomhet.

Svenskehandel

27. april. Kunngjøring fra Toll-direktoratet om tollkontrollen med trafikk og vareførsel over landegrensen mot Sverige.

A. Det er bare tillatt å inn- eller utføre varer – herunder bl.a. også motorkjøretøyer – over landegrensen mot Sverige på de veier hvor det er stasjonert fast tolloppsyn. Ved veier hvor tollstasjonene er betjent visse tider av døgnet, kan vareførsel over grensen bare finne sted til de tider vedkommende stasjon er betjent. Den som inn- eller utfører varer over grensen har plikt til å melde seg med varene ved betjent tollstasjon.

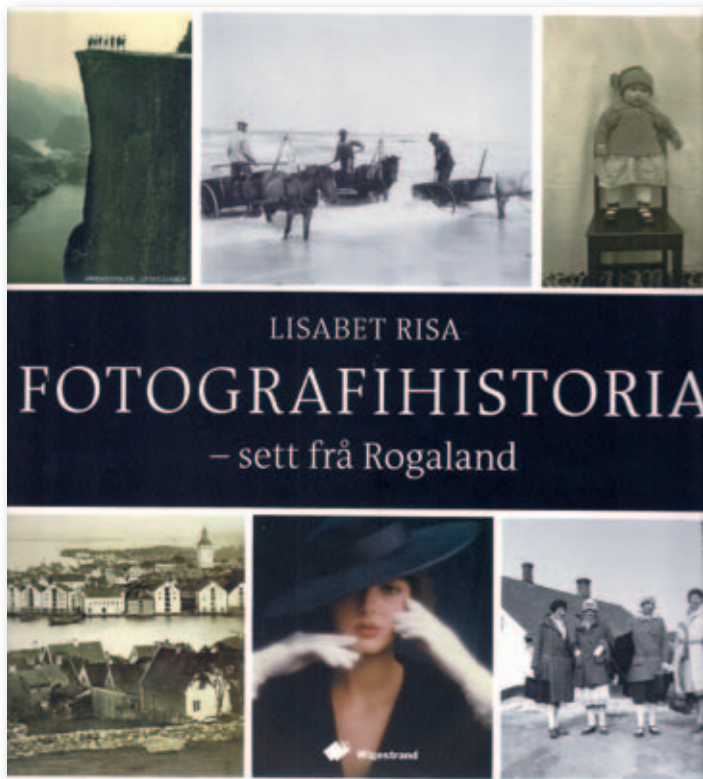
B. De varer som er unntatt er spesifisert i en publikasjon som er lagt ut ved grenseovergangene.

Lisabet Risa: **Fotografihistoria – sett frå Rogaland**

Statsarkivet i Stavanger står i en særstilling innenfor Arkivverket når det gjelder fotobevaring, og førstearkivar Lisabet Risa er den som har frontet arbeidet i de siste årene. I tillegg til jobben er hun prosjektleder for Fylkesfotonettverk Rogaland, og hun er styremedlem i Preus museum, vårt nasjonale fotomuseum, vårt forelå boka hvor hun formidler hva hun har arbeidet med og interessert seg for gjennom mange år, nemlig fotografene i Rogaland og billedmaterialet som er bevart etter dem.

De eksemplene som presenteres i form av mer enn 260 illustrasjoner, røper at Lisabet Risa har stor kunnskap om fotoarven og lokalhistorien i fylket, og at hun har øye for gode bilder. Fotografene har fått nydelig gjengivelse i trykken, og plasseringen av dem følger teksten på en god måte. Bokas design/layout er også utmerket.

Forfatteren har i teksten villet fortelle historien til profesjonelle fotografer og de dyktigste amatørerne som har fotografert i fylket. Samtidig har målet vært å beskrive utviklingen av fotografenes virkefelt fra portretter og landskap til alle slags motivtyper og historien til anvendelsen av fotografiet. Ikke minst som

postkort har gode fotografier nådd et stort publikum, og bruken av reportasjefotografier i avisene og produktreklame i trykksaker har hatt en klar sammenheng med trykkes tekniske muligheter og priser. Boka gir også viktig innsyn i hvordan myndighetene gjorde seg nytte av fotografier. Fotografi som teknikk og kjemi er stort sett ikke behandlet, med den fornuftige begrunnelsen at denne siden av fotografihistorien ikke er spesiell for Rogaland.

Hovedgrepet i framstillingen er kronologien, og det er ikke så enkelt når man opererer med et stort antall aktører og stor aktivitet i forskjellige retninger. Mange av fotografene var virksomme i lange perioder og på flere steder i fylket innenfor flere sjangere. Et navneregister muliggjør likevel framtidig bruk av boka som oppslagsverk. *Fotografihistoria – sett frå Rogaland* har et omfattende noteapparat og en imponerende litteraturliste.

Dessverre synes noe av informasjonen som forfatteren bringer videre, ikke å være vurdert eller helt forstått, og noen gjentakelser og oppsummeringer virker overflødige.

En forening som har utmerket seg i forhold til fotohistorien i Rogaland er Stavanger Turistforening. Turisforeningen brukte fra starten av i 1887 fotografi bevisst for å markedsføre distriktet som reisemål for utenlandske turister, og senere spilte foreningen en rolle for amatørfotograferingens oppblomstring. Foreningens årbok var en viktig publiseringsmulighet både for profesjonelle og amatører. I sakregisteret er Stavanger Turistforening nevnt 28 ganger. Bare Waldemar Eide opptrer flere ganger, men så var han også en meget allsidig og dyktig fotograf i nasjonal målestokk og sentral i Stavangers fotografmiljø gjennom 50 år fra 1906. Fotografenes foreninger og samarbeidsinitiativ er omtalt spesielt.

Boka gir et overbevisende inntrykk av at Rogalands kulturarv når det gjelder fotodokumentasjon er stor og interessant. Mange landskjente fotografer har tatt bilder i landsdelen, og mange av dem som bare fotograferte lokalt, har vært meget dyktige. Lisabet Risa fortjener heder for det arbeidet hun har nedlagt for å bevare og formidle Rogalands fotoarv.

Åse A. Lange

Helge Kongsrud: **Det norske kanslerembetet. Kompetanse, funksjoner, arkivdannelse og overleveringsveier.** Riksarkivarens skriftserie 43, 2011, 403 s.

Det har vore ein mangel ved norsk historieskriving at det hittil ikkje har funnest ei større framstilling av kanslerembetet. No er det endeleg levert ei avhandling om emnet. Forfatteren er Helge Kongsrud, som har ein god bakgrunn for å kunne levere eit slikt arbeid. Frå hovudfagsstudiet midt i 1970-åra og gjennom ein lang arbeidsdag i teneste for Riksarkivet har han opparbeidd ein kunnskap om arkiv og historisk kjeldemateriale, særleg for den aktuelle tidsperioden, som må vera unik. At han no nyttar sine kunnskaper og innsikter til å gje oss ei grundig framstilling av det norske kanslerembetet, må helsast med glede.

Det norske kanslerembetet er eit store tema, og Kongsruds arbeid er ei stor avhandling på over 400 sider. Det blir lagt opp til å arbeida med temaet ut frå fleire åtaksvinklar. Boka er delt opp i sju kapittel og bygd opp i ein kombinasjon av kronologisk og tematisk framgangsmåte. Som rimeleg kan vera ligg vekta på det yngre kanslerembetet i perioden frå 1537 til det blir borte i 1679, og eit omfattande arbeid er lagt på granskinga av overleveringsvegane for det aktuelle arkivmateriale.

I kapittel sju finn vi konklusjonane i avhandlinga. Det eldre kanslerembetet er summarisk omtala som ein bakgrunn for ein samlande gjennomgang av det nye embetet 1537–1679. Det blir vist at kansleren sin kompetanse og funksjonar omfatta både retts-

pleie og stenderpolitikk, og at han representerte ein rest av norsk rikseinskap. Som politkar kunne han operera både som talsmann for alle norske stender, som talsmann spesielt for adelsstanden, eller også på eigne vegner.

Kansleren tapte dei fleste av sine funksjonar som embetsmann gjennom utbygginga av ein spesialisert rettargang og forvaltning. Og etter at stendermøta tok slutt, hadde kansleren også store problem med å gjera seg gjeldande som politiskar. Mot slutten av 1670-åra var grunnlaget for embetet ikkje lenger til stades.

Mange spørsmål og problem som knyter seg til det norske kanslerembetet er ikkje løyste, men vi har fått ei avhandling som hjelper oss langt på veg, kanskje så langt som det let seg gjera å koma i dag. Det kan sjølv sagt reisast debatt om dei fleste vurderingar, det høyrer faget til, men det er i alle fall rådd bot på ein stor mangel i historieskrivinga frå denne perioden gjennom eit grundig og kyndig arbeid som forfatternen har all ære av. Honnør til Riksarkivet som har gjeve ut boka.

Steinar Supphellen,
prof. em., NTNU

En arkivpenn som har satt spor

Førstearkivar Ole Kolsrud i Riksarkivet har vært en av de skarpeste og flittigste pennene i Arkivverket. På feltet arkivteori og kassasjon har han både undersøkt norske tradisjoner og vurdert sentrale synspunkter i utenlandsk faglitteratur – ikke bare for en hjemlig, men også for en internasjonal leserkrets. Med sin inngående kjennskap til kilde-materialet har han skrevet grunnleggende framstillinger om krigstidens arkiver. Han har studert NS-regimets drømmer om ekspansjon på sovjetisk område og London-regjeringens holdning til jødeutryddelsene. I avis-spaltene og i faglige fora har han vært en uredde debattant.

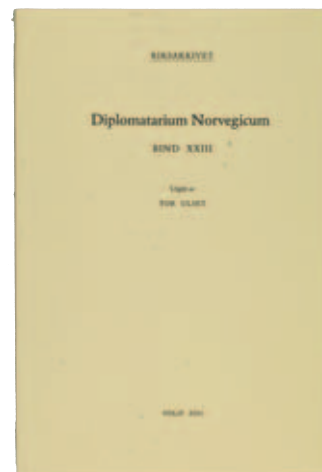
Boka er et utvalg med 23 av Kolsruds nærmere ett hundre fagartikler. Noen er tidligere upubliserte, andre har tidligere vært trykt i forskjellige publikasjoner i inn- og utland. Boka kom ut til Ole Kolsruds 70-årsdag.

Nytt bind i Diplomatarium Norvegicum

Diplomatariet er en kildesamling av brev og dokumenter som angår Norge og norske forhold, fra den eldste tid inntil ca 1570. Det gjengir innholdet i dokumentene ordrett på originalspråket og er et sentralt verk for alle som arbeider med norsk middelaldermateriale.

Bind 23 i serien er nå gitt ut. Det inneholder hovedsaklig materiale fra Eske Billes privattarkiv i Rigsarkivet i København. I tillegg er det tatt med de eldste, utrykte norskspråklige brevene fra serien Regesta Norvegica I-IX, samt noe fremmedspråklig materiale som tidligere var skrevet av i Riksarkivet, men som ikke tidligere er trykt.

I alt inneholder de 23 bindene over 20 000 dokumenter. Bind 17, 21, 22 og 23 er tilgjengelige for salg i Arkivverkets nettbutikk.

Stor interesse for NS-protokoll

I midten av desember utga Riksarkivet "Nasjonal Samlings møteprotokoll fra 1934–1945". Møteprotokollen er supplert med en historisk innledning og et personregister over partiledelse og tillitsmenn i NS samt nærmere et hundre fotografier. Utgivelsen fikk bred omtale i media, og har per medio januar 2012 solgt cirka 250 eksemplarer.

Over to tusen følgere på Facebook

Arkiverket er godt representert på Facebook, og de ulike arkivinstusjonene følges av stadig flere. Riksarkivet var først ute med sin profil i april 2011, og i månedene etter fulgte statsarkivene og Samisk arkiv hakk i hæl. I skrivende stund har Riksarkivet, Samisk arkiv og statsarkivene

over to tusen følgere til sammen, og det kommer daglig nye til. På profilene publiseres interessante, kuriøse, spennende og aktuelle enkelt dokumenter. Det lenkes til nettutstillinger og annet innhold på egne nettsider, og det informeres om ferdig skannede kirkebøker, nylig tilgjengelige arkiver, bokutgivelser, arrangementer med mer.

Riksarkivet har flest følgere med over ett tusen. De fleste bor i Norge og i våre nordiske naboland, men mange europeiske land er også representert, i tillegg til USA, Canada og Australia. Størstedelen av følgerne er i alderen 35–55 år, men det er også mange yngre som «liker» Riksarkivet. Mange er aktive med tilbakemeldinger og deler videre på sine egne profiler. En populær spalte er «Favorittbilder fra arkivene», der ansatte i Riksarkivet viser frem sine favorittfotografier. Det fungerer som en stafett der ukens bidragsyter utfordrer en kollega til å vise frem sitt bilde uken etter.

9.-klasser strømmer til arkivet

Statsarkivet i Trondheim får besøk av mange 9.-klasser i vår, som vil bruke forskningsboksen "Trøndelag i krigstid" og få en omvisning på arkivsenteret Dora.

Tilbudet om et tre-timers besøk på tirsdager og onsdager gis gjennom Den kulturelle skolesekken. Det strømmer jevnt inn med påmeldinger, og store deler av våren er fulltegnet.

Statsarkivet stiller med en historiker eller arkivar som gir klassene veiledning i bruk av boksen. Opplegget har fokus på kildekritikk.

Boksen er laget av Statsarkivet og inneholder kopi av originaldokumenter samt en rekke spørsmål knyttet til dokumentene. De er knyttet til følgende temaer: propaganda og sensur, krigshandlinger og unntakstilstand 1942, jødeforfølgelse, skoleungdom i krigstid, sivil motstand og hverdag.

Suksess på Flickr

Flickr.com er et nettsted for deling av fotografier, og er ett av mange sosiale nettverk. Det har over fire milliarder bilder og besøkes av brukere over hele verden. Riksarkivet har hatt en profil her siden februar 2011, og publiserer bilder cirka en gang i måneden. Riksarkivet er dessuten en av de få institusjoner med større fotosamlinger i Norge som er med i "The Commons". Hovedmålene med The Commons er først og fremst å gjøre skjulte skatter i verdens offentlige fotoarkiver mer tilgjengelige, og å vise hvordan brukernes bidrag og deres kunnskap kan bidra til å gjøre disse samlingene enda bedre.

På Flickr nås et stort og helt annet publikum enn det Riksarkivet når via andre kanaler.

Et flertall av Riksarkivets faste "følgere", som får varsel hver gang Riksarkivet publiserer et foto, er ikke norske. Det er mennesker fra nesten førti land, og alle verdensdeler er representert. For eksempel sitter det folk i Malaysia, Kina og Japan og følger Riksarkivet. Flest kontakter i utlandet er i USA. Et hovedinntrykk er at brukerne er fotointeresserte mennesker, ikke det tradisjonelt historieinteresserte publikum. Kommentarfeltene blir brukt hyppig, og veldig mange brukere legger til Riksarkivets foto som favoritter på egen Flickr-side. Dette bidrar til spredning av fotoene.

Riksarkivets fotografier er lastet nærmere 150 000 ganger, og det samlede tallet sette sider på Flickr-kontoen er snart 200 000. Det mest sette fotoet, som nådde svimlende 2093 opplastninger på bare to dager, er Amundsen på polpunktet.

Joik skal digitaliseres

Samisk arkiv har fått 80 000 kroner i støtte fra Norsk kulturråd til etablering av et joikearkiv. Etableringen omfatter opprettelsen av et digitalt lydarkiv, og det legges opp til et samarbeid med DigForsk AS og Samiske joikeres forening. Det er planer om tilgjengeliggjøring og formidling av eksisterende materiale, innsamling og digitalisering av opptak i privat eie samt å gjøre systematiske opptak av ulike joiker.

"I en sofa på arkivet" – samtaler om historieskriving

I Riksarkivet kan du møte profilerte forfattere som har skrevet bøker på bakgrunn av kilder i Riksarkivet. Det er planlagt to seanser i vår:

- 13. mars sitter Nina Drolsum Kroglund og Synne Corell i sofaen i samtale med Finn Olstad.
Tema: Bør okkupasjonshistorien skrives på nytt?
- 17. april inviteres biografene Hans Olav Lahlum og Espen Søybye til samtale med Arnhild Skre.
Tema: Biografen i Riksarkivet.

I Riksarkivbygningen kl. 19–21.30
Gratis entré. Salg av vin/øl og noe å bite i.

flickr

Sjokolade, tobakk og en rød rubin

”Skatter fra arkivets dyp” er en utstillingsrekke der Riksarkivet og Statsarkivet i Oslo henter opp eksempler på spennende originalmateriale fra magasinene. Årets utstilling viser smakebiter innen mange ulike temaer, blant annet gruvedrift, regnskap over utgifter i forbindelse med henrettelser, andre verdenskrig, arkitektur, et omstridt bokmanus og nytelsesmidler.

Utstillingen favner vidt. Det eldste materialet er fra ca år 1000, mens det nyeste er kun noen måneder gammelt. Blant de utstilte dokumentene er et 800 år gammelt brev med vårt første eksemplar av løveseglet, skolestiler om serbiske fanger i Nord-Norge, og en kolortert og forseggjort tegning fra forordningen om Elefantridderordenens statutter fra 1693. Laboratoriepro

tokoller fra Tiedemanns tobakk bringer et tilsnitt av forbudt nytelse, sammen med dokumenter fra det nylig ankomne Freia-arkivet. Mykles manuskript til ”Sangen om den røde rubin” med kommentarer fra forlaget stilles ut, sammen med beslagsordre fra politiet til bokhandlerne om at bøkene skulle inndras umiddelbart.

Utstillingen er i Skattkammeret, som ligger i foajéen i Riksarkivbygningen. Den er åpen i lese-salens åpningstider og har gratis inngang. Utstillingen er også tilgjengelig på Arkivverkets nettsider www.arkivverket.no.

Tegning av segl til Elefantordenen, 1693. Original i Riksarkivet (Historisk-kronologisk samling II pk. 3).

AA ARKIVAKADEMIET

Arkivakademiet har som formål å drive arkivutdanning på høyt nivå til beste for arkivfunksjonene i så vel offentlige som private virksomheter. Arkivakademiet tilbyr et studieprogram som er delt i to enheter – en grunnenhet og en spesialenhet. Søknads- og opptaksprosessen for de to enhetene er atskilt, og det må søkes om opptak på grunnenheten og spesialenheten hver for seg. Arkivakademiets studieprogram er godkjent som høgskoleutdanning.

Nærmere beskrivelse av våre to studieenheter finnes på våre nettsider: www.arkivakademiet.no.

Stiftelsen Arkivakademiet er selvfinansierende, og deltakeravgiften dekker undervisning, pensumlitteratur, retting av obligatoriske oppgaver, lunsj under kurssamlingene og eksamen med vitnemål.

Grunnenheten koster kr. 40 000, dvs. kr. 20 000 pr semester.
Spesialenheten koster totalt kr. 23 000, dvs. kr. 11 500 pr. semester.

Søknadsskjema, studieprogram og ytterligere opplysninger kan du få ved å kontakte: **Arkivakademiet**, tlf. 22 02 26 71, telefaks 22 23 74 89 eller ved å gå inn på våre nettsider.

Søknadsfrist: **15. april 2012**

Adresse: Arkivakademiet, c/o Riksarkivet, Postboks 4013 Ullevål stadion, 0806 Oslo

Riksarkivet

Sognsveien 221, Kringsjå, Oslo
Postadresse: Pb 4013 Ullevål stadion, 0806 Oslo
Tel: 22 02 26 00 / Faks: 22 23 74 89
e-post: riksarkivet@arkivverket.no

Statsarkivet i Oslo

Sognsveien 221, Kringsjå, Oslo
Postadresse: Pb 4015 Ullevål stadion, 0806 Oslo
Tel.: 22 02 26 00 / Faks: 22 23 74 89
e-post: saoslo@arkivverket.no

Statsarkivet i Hamar

Lille Strandgate 3, 2317 Hamar
Tel: 65 55 54 40 / Faks: 62 52 94 48
e-post: sahamar@arkivverket.no

Statsarkivet i Kongsberg

Frogs vei 44, 3611 Kongsberg
Tel: 32 86 99 00 / Faks: 32 86 99 10
e-post: sakongsberg@arkivverket.no

Statsarkivet i Kristiansand

Märthas vei 1, 4633 Kristiansand
Tel: 38 14 55 00 / Faks: 38 14 55 01
e-post: sakristiansand@arkivverket.no

Statsarkivet i Stavanger

Bergelandsgate 30, 4012 Stavanger
Tel: 51 50 12 60 / Faks: 51 50 12 90
e-post: sastavanger@arkivverket.no

Statsarkivet i Bergen

Årstadveien 22, 5009 Bergen
Tel: 55 96 58 00 / Faks: 55 96 58 01
e-post: sabergen@arkivverket.no

Statsarkivet i Trondheim

Maskinistgata 1, 7042 Trondheim
Tel: 73 88 45 00 / Faks: 73 88 45 40
e-post: satondheim@arkivverket.no

Statsarkivet i Tromsø

Huginbakken 18, Breivika, Tromsø
Postadresse: Pb 6315, 9293 Tromsø
Tel: 77 64 72 00 / Faks: 77 64 72 01
e-post: satromso@arkivverket.no

Samisk arkiv / Sámi Arkiiva

Hännoluohkká 45, Guovdageaidnu/Kautokeino
Postadresse: Diehtosiida, 9520 Kautokeino
Tel: 78 44 85 60 / Faks: 78 44 85 69
e-post: samisk.arkiv@arkivverket.no

Neste nummer blir en spesialutgave med
Arkivverkets bidrag til Norges Dokumentarv

Hyllingsbrev av 2. februar 1388 hvor erkebiskopen, tre biskoper, rikets kansler, to riddere og atten andre stormenn valgte den avdøde kong Olav 4.s mor, dronning Margrete, til rikets mektige frue og rett husbond. Original i Riksarkivet (Riksarkivets diplomsamling, Norske statsdokumenter (D 9 Norge), nr. 16).